

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÂKÂMÜ'L-MERCÂN
(TERCÜME VE DEĞERLENDİRME)

Yüksek Lisans Tezi

Hüseyin ÖZDEMİR

AMASYA
Mayıs – 2026

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÂKÂMÜ'L-MERCÂN
(TERCÜME VE DEĞERLENDİRME)

Hazırlayan
Hüseyin ÖZDEMİR

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Aykut ÖZBAYRAKTAR

AMASYA – 2026

TEZ ONAY SAYFASI

Hüseyin ÖZDEMİR tarafından hazırlanan “Âkâmü’l-Mercân (Tercüme Ve Değerlendirme)” başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından 14/04/2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Aykut ÖZBAYRAKTAR

.....

Üye : Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BURGU

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. .../.../2026

Doç. Dr. Hadi BELGE

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI

Tezimin içerdiki yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

12/05/2026

Hüseyin ÖZDEMİR

İmza

ÖZET

ÂKÂMÜ'L-MERCÂN (TERCÜME VE DEĞERLENDİRME)

Hüseyin ÖZDEMİR

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Mayıs/2026

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Aykut ÖZBAYRAKTAR

Bu tez, İshâk b. el-Hüseyin'e ait *Âkâmü'l-mercân fî zikri'l-medâ'ini'l-meşhûreti fî külli mekân* başlıklı eserin Türkçe tercüme ve değerlendirmesidir. Çalışma eserin Milano'daki Ambrosiana Kütüphanesi koleksiyonunda muhafaza edilen H 104 nolu nüshasına dayanmaktadır. Âkâmü'l-mercân'ın Arapça aslından Türkçeye tam çevirisi Prof. Angela Codazzi'nin 1929 tarihli tahkikli neşri esas alınarak sunulmuştur. İlk bölüm kitabın kapsamlı bir değerlendirmesi ve ikinci bölüm tam çevirisidir. Tahlilde İslâm coğrafya biliminin tarihsel gelişimi çerçevesinde eserin literatürdeki yeri, yazma nüshaları, neşirleri, muhtevası, kaynakları ve coğrafya ekolleri içerisindeki konumu ele alınmıştır. Yapılan incelemede Âkâmü'l-mercân'ın, *Zikrû'l-ekâlîm* ile büyük ölçüde örtüştüğü tespit edilmiş ve iki metnin aynı eserin farklı adlandırılmış ya da kısaltılmış versiyonları olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Âkâmü'l-mercân'ın *Zikrû'l-ekâlîm*'e göre daha kısa, yer yer eksik ve derleme niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu eksiklikler ise *Zikrû'l-ekâlîm* yardımıyla tamamlanmıştır. Eserin telif yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, iç metin verilerine dayanılarak IV/X. yüzyılın ortalarında Endülüs veya Mağrib sahasında kaleme alındığı kabul edilmektedir. Özellikle Endülüs şehirlerine ilişkin ayrıntılı anlatımlar, müellifin bu coğrafyayı iyi bildiğini göstermektedir. Âkâmü'l-mercân, klasik anlamda sistematik bir coğrafya kitabı olmaktan ziyade seçilmiş şehirlerin tasvirine dayalı bir eserdir. Mekke, Medine ve Kudüs gibi kutsal şehirlerle başlayan anlatı; Irak, Arap Yarımadası, Şam, İran, Kuzey Afrika, Endülüs, Avrupa, Hindistan ve Türk yurtlarına kadar geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Âkâmü'l-mercân'da yer alan bazı şehir tasvirlerinin doğrudan gözleme dayanmadığı, bunun yerine Hârezmî, Ya'kûbî, İbn Hurdâzbih ve İbn Rüste gibi Irak ekolüne mensup coğrafyacıardan yoğun biçimde yararlanılarak oluşturulduğu görülmektedir. Bununla birlikte Endülüs, Mısır ve Türk yurtlarına dair bazı anlatımlar özgün bilgiler ihtiva etmektedir. Bu yönüyle tez, Âkâmü'l-mercân'ı Türk bilim dünyasına kazandırmayı ve İslâm coğrafya literatürüne katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: bilim tarihi, coğrafya, tarih, İshâk b. el-Hüseyin, Âkâmü'l-mercân.

ABSTRACT

ÂKÂM AL-MARJÂN (TRANSLATION AND EVALUATION)

Hüseyin ÖZDEMİR

Amasya University, Institute of Social Science

Department of History, Master's Thesis, May 2026

Supervisor: Asst. Prof. Aykut ÖZBAYRAKTAR

This thesis is a Turkish translation and analysis of the work entitled *Âkām al-Marjān fī Dhikr al-Madā'in al-Mashhūra fī Kullī Makān* by Ishāq b. al-Ḥusayn. The study is based on manuscript H 104 preserved in the collection of the Ambrosiana Library in Milan. The complete Turkish translation of the Arabic text has been prepared on the basis of the critical edition published by Prof. Angela Codazzi in 1929. The first chapter consists of a comprehensive analysis of the work, while the second chapter presents its full translation. Within the framework of the historical development of Islamic geography, the study examines the place of the work in the geographical literature, its manuscript copies, editions, content, sources, and position within the schools of Islamic geography. The analysis demonstrates that *Âkām al-Marjān* substantially overlaps with *Dhikr al-Aqālīm*, leading to the conclusion that the two texts may represent differently titled or abridged versions of the same work. Compared to *Dhikr al-Aqālīm*, *Âkām al-Marjān* appears shorter, partially incomplete, and compilatory in nature. These deficiencies have been supplemented through reference to *Dhikr al-Aqālīm*. Although the exact date and place of composition remain uncertain, internal textual evidence suggests that the work was composed in al-Andalus or the Maghrib during the mid-fourth/tenth century. In particular, the detailed descriptions of Andalusian cities indicate the author's strong familiarity with the region. Rather than being a systematic geographical treatise in the classical sense, *Âkām al-Marjān* is a work based on descriptions of selected cities. Beginning with the sacred cities of Mecca, Medina, and Jerusalem, the narrative extends across a vast geographical area including Iraq, the Arabian Peninsula, Syria, Iran, North Africa, al-Andalus, Europe, India, and the Turkic lands. It is evident that some of the city descriptions contained in *Âkām al-Marjān* are not based on direct observation, but were instead compiled through extensive use of geographers belonging to the Iraqi school, such as al-Khwārizmī, al-Ya'qūbī, Ibn Khurdādhbih, and Ibn Rustah. Nevertheless, certain passages concerning al-Andalus, Egypt, and the Turkic lands

contain original and valuable information. In this respect, the thesis aims both to introduce *Ākām al-Marjān* to Turkish scholarship and to contribute to the broader field of Islamic geographical literature.

Keywords: history of science, geography, history, Ishâq ibn al-Husayn, Ākām al-marjân.

ÖN SÖZ

İshâk b. el-Hüseyin tarafından IV/X. yüzyılda kaleme alınan *Âkâmü'l-mercân fî zikri'l-medâ'ini'l-meşhûreti fî külli mekân* başlıklı kitap Orta Çağ İslâm coğrafya literatürünün önemli bir eseri olup günümüzün tarih araştırmacıları için kaynak teşkil edebilecek niteliklere sahiptir. Hazırladığımız yüksek lisans tezi, Ambrosiana Kütüphanesi (Milano/İtalya) H koleksiyonunda yazma nüshası muhafaza edilen *Âkâmü'l-mercân*'ın Türkçe tercümesidir. Eserin tercümesinde Prof. Dr. Angela Codazzi'nin İtalyanca çevirisiyle birlikte 1929 senesinde yayınladığı Arapça metni kullanılmıştır.

Tez, bir giriş ve iki bölüm halinde düzenlenmiştir. “Giriş” bölümü tarih metodolojisine uygun olarak araştırma konusunun tespiti, kullanılan yöntemi ve önemi üzerine açıklamalardan oluşmaktadır. Tezin “*Âkâmü'l-Mercân Hakkında*” başlıklı birinci bölümü eserin keşfi, yazma nüshaları, yayınları, teknik özellikleri, tarihlendirilmesi, içeriği, tasnifi, kayda değer yönleri ve orijinal bilgilerine dair değerlendirmeyi içermektedir. “*Âkâmü'l-Mercân'ın Çevirisi*” başlıklı ikinci bölüm A. Codazzi tarafından yayınlanan Ambrosiana nüshasının tercümesine ayrılmıştır. Bu suretle tez *Âkâmü'l-mercân*'ı Türk tarihçilerin kullanımına sunmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın hazırlanması esnasında maddi ve manevi desteğini esirgemeyen kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Aykut ÖZBAYRAKTAR'a en içten dileklerimle şükranlarımı sunarım. Ayrıca Arapça tahsilimde uzun zaman ve çok emek harcayan Enver YAĞCIOĞLU hocama ve tercümeyi kontrol edip hataları düzeltmek zahmetine katlanan Doç. Dr. Mehmet ŞAŞA hocama yardımlarından ötürü minnettarlığımı saygılarımla arz ederim.

Hüseyin ÖZDEMİR

12/05/2026

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

1. ÂKÂMÜ'L-MERCÂN HAKKINDA.....	3
1.1. Âkâmü'l-mercân'ın Keşfi.....	3
1.2. Yazma Nüshaları ve Yayınları	4
1.3. “Zikrû'l-ekâlîm” ile Özdeşliği.....	7
1.4. Kitabın Yazıldığı Yer ve Tarihi.....	8
1.5. Eser İçeriğinin Değerlendirmesi	10
1.5.1. Kutsal Şehirler	11
1.5.2. Irak Coğrafyası	12
1.5.3. Arap Yarımadası	13
1.5.4. Şam ve Doğu Diyarı	13
1.5.5. Kuzey ve Kara Afrika	14
1.5.6. Endülüs Yarımadası.....	15
1.5.7. Avrupa ve Anadolu.....	16
1.5.8. Hindistan, Hazar ve Türk Yurtları	16
1.6. Müellifin Ekolü ve Kaynakları	16

II. BÖLÜM

2. ÂKÂMÜ'L-MERCÂN'IN ÇEVİRİSİ.....	19
2.1. Mekketü'l-Müşerreffe Şehrinin Bahsi	19
2.2. Medînetü'n-Nebî (s.a.v.)	20
2.3. Beytü'l-Makdîs İliyâ' Şehrinin Bahsi	20
2.4. Bağdâd Şehrinin Bahsi	21
2.5. Sürre men reâ (Sâmerrâ) Şehrinin Bahsi	21
2.6. [el-Kûfe Şehrinin Bahsi].....	22
2.7. el-Basra Şehrinin Bahsi	22

2.8. Vâsıt Şehrinin Bahsi	23
2.9. ‘Abbâdân Şehrinin Bahsi.....	23
2.10. Sîrâf Şehrinin Bahsi.....	23
2.11. San‘â (Allahu Te‘âlâ onu korusun) Şehrinin Bahsi.....	24
2.12. ‘Aden Şehrinin Bahsi	24
2.13. ‘Ummân Şehri	24
2.14. Sebe’ Şehri.....	25
2.15. Hadramût	25
2.16. el-Bahreyn Şehri	26
2.17. et-Tâif ve el-Yemâme	26
2.18. Dımaşk Şehri	26
2.19. Haleb Şehrinin Bahsi	27
2.20. Taberiye Şehrinin Bahsi	27
2.21. ‘Askalân Şehri	27
2.22. Tarsûs Şehri	27
2.23. el-Mevsıl (Musul) Şehri	27
2.24. Hemedân Şehri	28
2.25. İsbahân (İsfahan) Şehri.....	28
2.26. er-Rey Şehri.....	28
2.27. Hulvân Şehrinin Bahsi.....	29
2.28. Taberistân Şehri.....	29
2.29. Cürcân Şehrinin Bahsi	29
2.30. Nîsâbûr Şehrinin Bahsi.....	29
2.31. Merv Şehrinin Bahsi.....	30
2.32. Serahs Şehri	30
2.33. Herât Şehri.....	30
2.34. Sicistân Şehri	30
2.35. Kirmân Şehri	31
2.36. Hârezm Şehri	31
2.37. Belh Şehri	31
2.38. Buhârâ Şehri	31
2.39. Semerkand Şehri.....	32
2.40. el-İskenderiyye Şehri.....	32
2.41. Dimyât Şehri.....	32

2.42. Tinnîs Şehri	33
2.43. Mısır (Kahire) Şehri	33
2.44. Kulzum Şehri: O, es-Süveyş'tir.....	33
2.45. Medyen Şehri.....	34
2.46. 'Aynü's-Şems	34
2.47. Trâblus Şehri	35
2.48. el-Kayrevân Şehri	35
2.49. Tâhert Şehri	36
2.50. Berberî Beldeleri ve Onun Bahsi.....	36
2.51. Sûdân Beldeleri	37
2.52. Endülüs Adası.....	37
2.53. er-Rûm ve'l-Efrec.....	39
2.54. Rûmiye (Roma) Şehri.....	39
2.55. el-Kostantiniyye (İstanbul).....	40
2.56. er-Rakîm ve'l-Kehf.....	40
2.57. Hindistan'daki ez-Zâbec Şehri	41
2.58. el-Hazar ve eş-Şâş	41
2.59. Türk Beldeleri.....	42
SONUÇ	43
KAYNAKÇA.....	44
ÖZ GEÇMİŞ	46

KISALTMALAR

Kısaltmalar	Açıklama
a.s.	Aleyhi's-Selâm
b.	Bin (Oğlu)
bk.	Bakınız
Hız.	Hazreti
r.a.	Radiyallâhu Anhu
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallâhu Aleyhi Vessellem
ö.	Ölümü
TDV	Türkiye Diyânet Vakfı

GİRİŞ

Müslümanlar, Hz. Muhammed'in 11/632 yılında vefatını takiben aralıksız fetih siyaseti izleyerek İspanya'dan Çin'e uzanan geniş bir coğrafyayı görece kısa zaman zarfında egemenlik altına almış ve asırlar boyunca yönetmişlerdir. Böylesi bir sahanın fethini ve idaresini başarmak için şüphesiz ki pek çok gerekliliğe ve yeteneğe, özellikle de derin bir coğrafya bilgisine ihtiyaç vardır. Çünkü coğrafyadan yoksun toplumların doğru ve ulaşılabilir hedefler belirleyebilmeleri ve farklı etnik ya da dini kökenlere mensup halkların yaşadığı çok sayıda ülkeyi tek merkezden yönetebilmeleri mümkün değildir.

İslâm öncesinde Arapların Arabistan ve komşusu bölgeler hakkında coğrafi bilgiye haiz oldukları bilinmektedir. Ticari seyahatleri sayesinde Mısır, Suriye, Irak, İran ve Habeşistan gibi ülkeleri ve halkları öğrenmiş; yön bulma, takvim düzenleme, hava durumu tahmini yapma gibi faydalara hizmet eden günlük gözlemler ile gökyüzü ve yıldızlara dair malumat elde etmişlerdir (Bölükbaşı, 2018, s. 2). İlk fetihlerin neticesinde antik bilim merkezlerinin de bulunduğu kadim medeniyetlere ait sahayı ele geçiren Müslümanlar, egemenlik altına aldıkları ülkeleri yakından tanıma fırsatını bulmuş ve yönettikleri yerel halkların coğrafya birikimlerini tercümeler yoluyla tevarüs ettirerek özümsemişlerdir. Nihayet Antik Yunan, Hint, İran, Mısır ve diğer yerel kültür unsurlarının coğrafya mirasını İslâm Medeniyeti potasında eritip VIII. yüzyıldan itibaren özgün eserleri kaleme almaya başlamışlardır (Aliagaoglu, 2002, s. 492-497). Hârezmî, İbn Hurdâzbih, Ya'kûbî, İbn Rûste, İbnü'l-Fakîh, Kudâme b. Ca'fer, Mes'ûdî, Hemdânî, İstahrî, İbn Havkal ve Makdîsî gibi âlimlerle süregelen bu yöneliş X-XI. yüzyıllarda İslâm coğrafya biliminin zirveye ulaşmasını sağlamıştır (Ağarı, 2002, s. 55-380).

Endülüslü müellif *İshâk b. el-Hüseyn el-Müneccim* tarafından, muhtemelen IV/X. asrın ortasında kaleme alınan *Âkâmu'l-mercân fî zikri'l-medâ'ini'l-meşhûreti fî külli mekân* (Mercan Tepeleri: Her Yerde Meşhur Şehirlerin Anlatımı Üzerine) adlı eser hızla gelişen İslâm coğrafya literatürünün önemli bir ögesini oluşturmaktadır.

Son dönemde Türkiye'de Orta Çağ Müslüman coğrafyacılarının günümüze intikal eden kitaplarına yönelik dikkat çekici bir ilgi söz konusudur. Ramazan Şeşen, Ahsen Batur ve Murat Ağarı başta olmak üzere mütercimlerimiz İslâm coğrafya eserlerini Türk diline tercüme ederek araştırmacıların istifadesine sunmuşlardır. Ayrıca enstitülerde hazırlanan birçok yüksek lisans–doktora tezi coğrafya kaynaklarının çeviri ve değerlendirmelerine odaklanmaktadır. Bu bağlam dahilinde hazırlamış olduğumuz yüksek lisans tezi İslâm

coğrafya literatüründe mühim bir yere sahip olan Âkâmü'l-mercân'ı konu edinmektedir.

Muadil çalışmalarda yaygın kullanılan plan uyarınca tezin ilk bölümü Âkâmü'l-mercân hakkında değerlendirmelere ayrılmıştır. Eserin keşfi, nüshaları, yazmalarının teknik özellikleri, yayınlanması, dönemlendirilmesi, tasnifi, muhtevası, önemli hususiyetleri ve sağladığı orijinal bilgiler gibi konulara bu kısımda değinilmektedir. İkinci bölüm ise Âkâmü'l-mercân'ın Arapça aslından Türkçeye tam tercümesini sunmaktadır. Çeviride eserin Milano/İtalya'daki *Biblioteca Ambrosiana* bünyesinde, H 104 numarayla kayıtlı bulunan ve Prof. Angela Codazzi¹ tarafından 1929 yılında yayınlanan tahkikli neşri kullanılmıştır.

Türkçe çeviride mütercim tarafından tercih edilen bazı hususlar söz konusudur. Arapça metindeki özneyi açıklamak ya da kelimenin orijinalini zikretmek üzere () işareti kullanılmıştır. Âkâmü'l-mercân'daki eksik cümleler ve paragraflar alternatif bir kaynak olan Zikrû'l-ekâlîm'e bakılarak tamamlanmıştır ve bu alıntılar [] içinde gösterilmiştir. Sayısal veriler ise yazıyla değil rakamla belirtilmiştir. Eserde verilen bilgilerin bütünlüğüne göre metin paragraflara ayrılmıştır. Mümkün olduğunca yer adlarının Türkçe karşılıkları verilmiştir ancak Türkçesi yaygın şekilde kullanılan bir karşılığa sahip değilse Arapça okunuşları yazılmıştır. *Hattı'l-mağrib* terimi çeviri aşamasında ilk meridyen, *hattı'l-istivâ* terimi ise ilk paralel diye aktarılmıştır.

¹ Angela Codazzi bir İtalyan coğrafyacıdır. Milano Accademia Scientifico-Letteraria'da edebiyat tahsilinden sonra öğretmenlik yapmış ve Milano Üniversitesi Coğrafya Enstitüsünde Arapça coğrafi yazmalar ve Orta Çağ haritaları üzerine çalışmıştır. Arap dili ve Orta Doğu coğrafyası dersleri vermiştir ve tarihsel coğrafya, kartografya tarihi ve seyahatnameler üzerine eserler üretmiştir. İtalyan Rönesans kartografyası, Ptolemaios'un *Geographia'sı*, Afrika'yı keşif ve tanınma süreci ve Arap-İslâm coğrafya geleneği gibi konularda uzmanlaşmıştır. Arapça coğrafi metinlerin filolojik tahliline dayanan ve Arap-İslâm coğrafya mirası ile Avrupa kartografya geleneğini birlikte ele alan özgün yöntemi ve çalışmaları sayesinde İtalyan coğrafya historiografyasında seçkin bir yer edinmiştir. Bilgiler ve detaylı biyografisi için bk. (De Santi & Rossi, 2024, s. 25-29).

I. BÖLÜM

1. ÂKÂMÜ'L-MERCÂN HAKKINDA

1.1. Âkâmü'l-mercân'ın Keşfi

Milano'daki tarihi Ambrosiana Kütüphanesi'nde muhafaza olunan Âkâmü'l-mercân'ın bilim dünyasına tanıtımı İtalyan şarkiyatçılar tarafından yapılmıştır. Bilindiği kadarıyla bu eser hakkında ilk bilgileri 1910 yılında yayınlanan *Centenario della nascita di Michele Amari* isimli kitapta Eugenio Griffini (1878-1925)² sağlamıştır (Codazzi, 1929, s. 373). E. Griffini (1915, s. 79-80) beş yıl sonra çıkardığı *Die jüngste ambrosianische Sammlung arabischer Handschriften* adlı makalesinde ise Âkâmü'l-mercân'ın yazma nüshasına birkaç cümleyle kısaca değinmiştir. Daha sonra, 1927'de hazırlanan *Mostra dei manoscritti geografici dell'Ambrosiana* başlıklı bir katalogda o yazmaya 33b varağının kopyasıyla beraber yer verilmiştir. Paolo Revelli Beaumont (1871-1956)³ ise 1929'da, *I codici Ambrosiani di contenuto geografico* çalışmasında 2a ile 33b varaklarının fotoğraflarıyla birlikte eserden söz etmiştir. Aynı yıl Giustino Boson (1883-1954)⁴ *Descrizione di Roma in una geografia araba del 1169 dell'Egira* makalesinde eserde

² Eugenio Griffini, bir İtalyan gazeteci ve şarkiyatçıdır. Hukuk tahsilini takiben gazeteciliği esnasında ilgi duyduğu Arapçayı Napoli'deki Istituto Orientale'de öğrenmiştir. Yemen, Tunus, Trablusgarp ve Mısır'da bulunduktan sonra memleketi Milano'ya dönmüş ve Istituto di Scienze e Lettere'de Arapça dersleri vermiştir. Bir dönem Floransa'da Istituto di Studi Superiori adlı kurumda çalışmıştır. Yemen'de bir tüccardan satın aldığı yazma eserlerden 1675'ini Ambrosiana Kütüphanesi koleksiyonuna 1907 yılında bağışlamıştır. Bunlardan 655'ini yazdığı makaleleri yoluyla bilim dünyasına tanıtmıştır. Sicilya hakkındaki yazmaları kataloglamıştır. Sicilya'nın İslâmî tarihine dair Michele Amari'nin araştırmalarına uzun bir zeyl eklemiştir. İslâm hukukuyla da ilgilenen E. Griffini, Zeydiler için kıymetli bir kaynak olan Zeyd b. Ali'nin *Mecmû'u'l-fikh* adlı kitabını yayınlamıştır. Ayrıca Ahtal'ın *Divân* adlı bir kitabını neşretmiştir. Bazı Arap şairlerine ait kasidelere yönelik çalışmaları da mevcuttur. 1920'de Mısır'ın Kahire şehrine yerleşerek Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye'de istihdam edilmiştir ve 1925'teki vefatına kadar bu görevini sürdürmüştür. Aşırı milliyetçi görüşlerini eserlerine yansıtmaları nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır (Şakiroğlu, 1996, s.162).

³ Paolo Revelli Beaumont, bir İtalyan coğrafyacı ve tarihçidir. Devlet kayıtlarıyla tescillenmiş soylu bir Piyemonte ailesinde dünyaya gelmiştir. Edebiyat ve felsefe tahsilini takiben Modica, Palermo ve Milano'daki Kraliyet Teknik Enstitülerinde öğretmen olarak çalışmıştır. 1913 yılında Genova Üniversitesine coğrafya profesörü olarak atanmış ve 1941'de emekli olana kadar Coğrafi Keşifler, kartografya, tarihi coğrafya ve coğrafya tarihi üzerine çalışmalar yapmıştır. Hayatının son yıllarını Pan-Amerikan Coğrafya ve Tarih Enstitüsü bünyesinde danışman olarak geçirip 1956 yılında Cenova'da ölmüştür (Lodolini, 1956, s. 459-462).

⁴ Giustino Boson, bir İtalyan şarkiyatçı ve dinler tarihçisidir. Roma'da Gregoriana Üniversitesinde teoloji öğrenimi görmüştür. 1911-1912 yıllarında Münih'te Friedrich Hommel'in yönettiği Şarkiyat Semineri'ne katılarak devrinin önde gelen Asur uzmanlarıyla temas kurmuştur. Paris'te P. Scheil'den çivi yazılı metinleri okuma ve yorumlamayı öğrenmiştir. Münih'te Asur-Babil metinlerindeki metaller ve kıymetli taşlar üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır. 1924'te İtalya'da Asuroloji ve Doğu Arkeolojisi sahasında doçent olmuştur ve 1925-1949 arasında Milano Katolik Üniversitesinde İbranice, Sami dilleri, asuroloji ve doğu arkeolojisi dersleri vermiştir. Sümer ve Akad tabletlerinin yayınlanmasıyla uğraşmış, ayrıca Arapça ve Orta Çağ İslâm coğrafyasına da ilgi göstermiştir. Asur-Babil dinlerine göre günah, alfabenin kökeni, Yakındoğu dinleri gibi konularda da eserleri vardır (Rinaldi, 1954, s. 285-286).

Roma'ya dair verilen bilgileri İtalyanca tercümesiyle birlikte yayınlanmıştır (Codazzi, 1929, s. 373-374). Hemen ardından Angela Codazzi (1890-1972) eserin tahkikli metnini neşretmiştir.

E. Griffini ile A. Codazzi arasında 1918-1924 yılları arasında yapılan mektuplaşmalarla bağlantılı bir makalesinde A. Faraj (2023, s. 36-37), A. Codazzi'nin Âkâmü'l-mercân'a yönelik hikayesine değinmektedir. 1920'den sonra Mısır'da çalışan E. Griffini'ye bir mektup yazan A. Codazzi, bilimsel ve coğrafi eser yayınlamak istediğini belirterek ondan tavsiyede bulunmasını talep etmiştir. E. Griffini ise 5 Ocak 1922 tarihli cevap mektubunda eski öğrencisi ve meslektaşı A. Codazzi'ye Ambrosiana Kütüphanesi koleksiyonunda muhafaza edilen Âkâmü'l-mercân'ın yazma nüshasını tahkik ederek yorumlamasını önermiş ve araştırmasında ilk kaynak olabilecek birkaç çalışmaya dair bilgileri sağlamıştır.

1.2. Yazma Nüshaları ve Yayınları

E. Griffini'nin yönlendirmesiyle harekete geçen A. Codazzi (1929, s. 373-463) 1929'da *II Compendio Geografico Arabo di Ishâq ibn al-Husayn* başlıklı kitabını yayınlamıştır. Mezkûr çalışmasında A. Codazzi; yazmaya dair değerlendirmelerde bulunmuş, Arapça tahkikli metnini hazırlamış, indeksini çıkarmış ve İtalyanca çevirisini yapmıştır. A. Codazzi (1929, s. 380-381); Arapça bilmeyen coğrafyacılara için kitabı ulaşılabilir hale getirmeyi amaçladığını, tek bir nüsha üzerinde çalışmanın ciddi zorluklarıyla karşılaştığını, özellikle müstensih hatalarını düzeltmek ve eksikleri tamamlamak noktasında büyük güçlük çektiğini belirtmektedir. Öyle anlaşıyor ki A. Codazzi incelemesini Âkâmü'l-mercân'ın diğer nüshalarından habersiz şekilde yapmıştır.

Âkâmü'l-mercân'ın Milano'daki Ambrosiana Kütüphanesi koleksiyonunda bulunan en eski yazmasının sonunu teşkil eden 33a ve 33b varakları müstensihin notunu ihtiva etmektedir. Müstensih *Ahsen b. Ali b. Ubeydullâh el-Enisî el-Kevkebânî* öncelikle kitabın sona erdiğini dile getirerek Allah'a hamd ve Hz. Muhammed'e salat eder. Ardından bağlı bulunduğu hükümdarın yani *el-Kâsım b. el-Hüseyn b. Emîrû'l-Mü'minîn*'in unvanlarını zikredip dualar eder ve eserini ona hizmet maksadıyla hazırlandığını belirtir. Şaban 1129/Temmuz-Ağustos 1717 tarihini verir ve kendi ismini yazdıktan sonra annesine ve babasına dua eder (Codazzi, 1929, s. 420). Kitabın ithaf edildiği el-Kâsım b. el-Hüseyn, 1128-1139/1716-1727 yılları arasında Yemen'de hüküm sürmüştür (Sa'd, 1988, s. 5).

Ambrosiana nüshasına dair ilk bilgileri sunan E. Griffini (1915, s. 80), yazmanın

sadece hattına değinerek Yemenî nesih ile yazıldığını belirtmiştir. Daha fazla bilgiler veren A. Codazzi (1929, s. 373); kitabın Luca Beltrami⁵ (1854-1933)'nin mirası H koleksiyonunda bulunduğunu, H 104 numarasıyla kaydedildiğini, 20,1 x 15,2 cm ölçüsünde her biri 12 satırlık 33 varak ihtiva ettiğini bildirmektedir. Ona göre yazmanın birkaç varağı daha olması gerekir zira 5-6 ve 30-31 varakları arasında boşluklar bulunmaktadır. Yazısını birçok harekesi bulunan güzel bir Yemenî nesih hattı olarak niteleyen A. Codazzi, metnin hatasız olmadığını ve bilhassa yer adlarında bir kısım noktalama işareti eksikleri görüldüğünü söylemiştir. 1a ve 33a,b varakları yüzleri zarifçe süslenmiş sülüs hatt ile kaleme alınmıştır. Metnin satırları renkli örgü tipi motiflerle birbirinden ayrılmıştır. 31b varağının bir kısmında yazı solmuş ve nemden zarar görmüş durumdadır ancak yazma nispeten yenidir.

Yazmanın boyutları hakkında A. Codazzi'nin yanlış ölçümler yapmış olması muhtemel gibi görünmektedir. Çünkü yakın zamanda Ambrosiana koleksiyonlarının kataloglarını çıkaran R. Traini (2011, s. 267) H 104 nolu Âkâmü'l-mercân yazmasının 19,5 x 15,5 cm ölçüsünde 32 varaktan oluştuğunu belirtmektedir. Onun yazmaya dair verdiği diğer bilgiler ise A. Codazzi'ye bire bir uymaktadır.

Tam metnin yayınlanmasından sekiz yıl sonra, 1937'de Vladimir Fedorovich Minorsky (1877-1966)⁶ Âkâmü'l-mercân'ın son kısmı üzerine bir makale hazırlamıştır. *The Khazars and the Turks in the Ākām al-Marjān* başlıklı çalışmasında V. F. Minorsky (1937, s. 141-150) eserin Hazarlar ve Türkler hakkında malumat ihtiva eden son iki bölümünü İbn Rüste'nin *el-A'lâku'n-nefise* adlı kitabıyla karşılaştırarak yeniden değerlendirmiş ve tartışmaya açık isimlere dair bazı yeni öneriler getirmiştir.

Ambrosiana yazmasının yayınlanmasından sonra Âkâmü'l-mercân'ın diğer bir kopyası İstanbul'daki Köprülü Kütüphanesi koleksiyonunda Zeki Velidi Togan (1890-1970)⁷

⁵ Luca Beltrami, bir İtalyan mimar ve mimarlık tarihçisidir. Milano'da doğmuş, Accademia di Belle Arti di Brera ve Politecnico di Milano isimli kurumlarda eğitim görmüştür. Milano'daki restorasyon projelerinde görev almıştır. Restorasyonu tarihi verilere ve belgelere göre yürütmesiyle tanınmıştır. Mimarlık ve restorasyon üzerine 1000'den fazla yayını olup 1933'te Milano'da vefat etmiştir (Bertelli, 2014, s. 9-13).

⁶ Vladimir Fedorovich Minorsky, bir Rus şarkiyatçısıdır. Hukuk tahsilini takiben Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsünde Arapça, Farsça, Türkçe ve İslâm Tarihi eğitimi almıştır. Diplomat olarak çalıştığı 1904-1917 yılları arasında İran, Osmanlı ve Türkistan topraklarında görevler üstlenmiş ve araştırmalar yapmıştır. 1923'ten sonra Paris, Londra ve Kahire'deki üniversitelerde öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Emeklilik dönemini Cambridge'de geçirmiş ve 1966 senesinde vefatına kadar araştırmalarını sürdürmüştür (Woodhead, 2020, s. 116-117).

⁷ Ahmet Zeki Velidi Togan; Türk tarihçiliğinin XX. yüzyıldaki en etkili isimlerinden olup Türk ve Orta Asya tarihi, İslâm tarihi, tarih metodolojisi ve kaynak neşri alanındaki çalışmalarıyla tanınır. Kazan'da Kâsımîye Medresesi'ni bitirdikten sonra bazı medreselerde çalışmıştır. Kazan'daki ilmi çevrelerin desteğiyle iki kez Türkistan'a araştırma gezileri yapmış; seyahatlerinde yazma eserler, kitâbeler ve tarihî-coğrafi veriler toplamıştır. 1917'den sonra siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. 1923'te İran'ın Meşhed Kütüphanesi'nde İbn Fadlân Seyahatnâmesini keşfetmiştir. Bir süre Avrupa'da kaldıktan sonra 1925'te Türkiye'ye gelmiş ve Türk vatandaşı olmuştur. Önce Maarif Vekâleti'nde, ardından İstanbul Dârülfünunu Edebiyat Fakültesi'nde Türk

tarafından keşfedilmiştir. Z. V. Togan (1939, s. 197), başlıksız olan Köprülü yazmasının Âkâmü'l-mercân ile bire bir uyumlu olduğunu belirtmiş ve onu *Risâle fi'l-ekâlîm* diye anmıştır. Köprülü yazması üzerine Richard Nelson Frye (1920-2014)⁸ bir makale yayınlamıştır. Araştırmasında R. N. Frye (1949, s. 90-97), Köprülü ve Ambrosiana nüshaları arasında çok az fark bulunduğunu belirterek ikisini özdeş kabul etmektedir. Ancak Köprülü nüshasının sonunda Ambrosiana'dakine kıyasla fazladan birkaç varak mevcuttur. Türk ülkesi, Dokuz-Oğuzlar, Ye'cûc ve Me'cûc Seddi ve Çin hakkında ilave bilgiler sağlayan 218b-220b varakları R. N. Frye tarafından İngilizceye tercüme edilerek fotoğrafları ve transkripsiyon metinleriyle birlikte neşredilmiştir.

Âkâmü'l-mercân'ın İstanbul Köprülü Kütüphanesi'ndeki kopyasına *Mecmû' Nefîs fi't-târih* başlıklı 319 varaktan müteşekkil bir mecmuada rastlanmaktadır. Mecmuanın cildi deriden oluşmaktadır ve kalın parlak bir kâğıda yazılmıştır. Yemenî yazmaların karakteristik özelliğine uygun olarak her bir varağı 9 x 24,5 cm ölçüdedir. Varakların her tarafında geniş kenar boşluğu bırakılmıştır ve yazılı kısım 6 x 19,5 cm'lik bir alanı doldurmaktadır. Âkâmü'l-mercân ise sözü edilen mecmuanın 201a ile 222a varakları arasındadır. Hattın varaklar arasında değişkenlik arz ettiği ve genelde noktalama-hareke işaretlerinden yoksun olduğu belirtilmektedir. Birçok yerde okunuş güç bir durumdadır. Her ne kadar eski gibi görünse de Köprülü nüshasının Ambrosiana nüshasından daha sonra kaleme alındığı düşünülmektedir (Frye, 1949, s. 90).

Köprülü nüshasının Ambrosiana nüshasına kıyasla fazladan ihtiva ettiği varaklarındaki Hazar, Şâş, Dokuz-Oğuz ve Türk beldeleri kısımları 1985 senesinde Ramazan Şeşen⁹ (2017, s. 92-93) tarafından Türkçeye çevrilmiş ve *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* isimli kitapta yayınlamıştır. Köprülü nüshasındaki ilave bilgilerle dair başka bir çalışmayı Umut Üren (2022, s. 73-92), *Âkâmü'l-Mercân'a Göre Hazar Ülkesi ve Türk Yurtları* başlıklı kıymetli makalesiyle gerçekleştirmiştir.

Ambrosiana nüshasının aynı başlığa sahip bir kopyası Mısır'ın Kahire şehrinde bulunan Ma'hedü'l-Mahtûtâtî'l-'Arabiyye (Arap Yazmaları Enstitüsü) kurumu

tarihi hocası olarak görevlendirilmiştir. Avusturya ve Almanya'da bir müddet çalıştıktan sonra 1939'da Türkiye'ye dönmüş ve 1953'teki İslâm Tetkikleri Enstitüsü'nün kuruluşuna katılmıştır (Baykara, 2012, s. 209-210).

⁸ Richard Nelson Frye bir Amerikan tarihçidir. Harvard Üniversitesinde öğrenim görmüş ve İranoloji ve Türkoloji sahasındaki çalışmalarıyla tanınmıştır. Eski ve Orta Farsça, Partça, Soğdça ve Khotanese gibi hem ölü hem çağdaş İran dilleri yanında Arapça, Türkçe, Çince, Fransızca, Almanca, İtalyanca ve Rusça gibi çok sayıda dilde kitaplara ve makalelere sahiptir. Bilgiler ve detaylı biyografisi için bk. (Yarshater, 2014, s. 649-652).

⁹ Ramazan Şeşen, bir Türk tarihçidir. İstanbul Üniversitesi Arap-Fars Dilleri Bölümünde ileri seviyede Arapça ve Fransızca öğrenmiştir. Çalışmalarını Eyyübîler ve Memlükler dönemi, İslâm tarih yazıcılığı, İslâm coğrafyası ve Türkiye kütüphanelerindeki yazma eserler üzerine yoğunlaştırmıştır (Usta, 2020, s. 1-10).

koleksiyonunda mevcut olup “Coğrafya 11” şeklinde kaydedilmiştir (Münîr, 2019, s. 25).

Âkâmü'l-mercân 1988 yılında Arap araştırmacı Fehmî Sa'd tarafından yeniden tahkikli olarak neşredilmiştir. F. Sa'd (1988, s. 6), bu yeni neşrin gerekçesi olarak A. Codazzi'nin yanlış okumalarını ve Ambrosiana nüshası metnindeki eksikleri tamamlayamamasını göstermektedir. Eserin diğer nüshalarından habersiz olduğu anlaşılan muhakkik Âkâmü'l-mercân'daki silinmiş yahut eksik kısımları Ya'kûbî ve Yâkût Hamavî gibi bazı coğrafyacıların kitaplarından alıntılar yaparak tamamlamıştır.

1.3. “Zikrû'l-ekâlîm” ile Özdeşliği

Âkâmü'l-mercân; Paris/Fransa'daki *Bibliothèque nationale de France* koleksiyonunda, 2186 numarayla kayıtlı bulunan ve kısaca Zikrû'l-ekâlîm diye anılan bir kitap ile ilişkilendirilir. Bu ikinci eserin başlığı tam olarak şöyledir:

ذكر الأقاليم واختلافها، وأحوالها وأبعادها عن خط الاستواء، والمدن المشهورة فيها، وتذريع الأرض، وقدر المعمور منها، واختلاف الأزمان فيها، واختلاف جهة ميل الشمس عن سمت كل إقليم، وحركتها في البروج الاثني عشر

Zikrû'l-ekâlîm, ve 'htilâfihâ, ve ahvâlîhâ ve eb'âdihâ 'an hattî'l-istivâ', ve 'l-müdüni 'l-meşhûreti fihâ, ve tezrî'i 'l-arz, ve kadri 'l-mâ'mûri minhâ, ve 'htilâfî 'l-ezmân fihâ, ve 'htilâfî ciheti meyli's-şems 'an semti külli iklîm, ve harekâtihâ fî 'l-burûci 'l-isnâ 'aşer (İklimlerin anlatımı; onların farklılıkları, halleri ve Ekvator çizgisinden uzaklıkları; içlerindeki meşhur şehirler; yeryüzünün ölçümü; meskûn kısmının miktarı; oralardaki zaman farklılıkları; güneşin her iklimin zenitinden meyil yönündeki farklılığı ve onun on iki burçtaki hareketi).

Mezkûr kitabın müellifi ise *İshâk b. el-Hasan b. Ebî'l-Hüseyin ez-Zeyyât* şeklinde tespit edilmiştir (Castelló, 1989).

Esasen Zikrû'l-ekâlîm'in mevcudiyetinin Âkâmü'l-mercân gibi eski bir tarihte bulunduğu görülmektedir. Öyle ki doğu dilleri üzerine ünlü bir uzman olan Norveçli oryantalist Alexander Seippel (1851-1938)¹⁰ 1928 yılında yayınladığı *Rerum Normannicarum Fontes Arabici* başlıklı eserinde Zikrû'l-ekâlîm'in yazmasının Paris kütüphanesinde bulunduğunu belirtmiş ve ondan çok kısa bir alıntı yapmıştır (Seippel, 1928, s. 28-29).

Zikrû'l-ekâlîm'in tahkikli neşrini 1989 yılında Francisco Castelló hazırlamış ve onu *EL “DİKR AL-AQĀLĪM” de Ishāq ibn al-Ḥasan al-Zayyāt (Tratado de Geografía Universal)* diye başlık vererek yayınlamıştır. Uzun bir değerlendirmesinin ardından F. Castelló, çift dilli paralel sunum yöntemini kullanarak metnin her bir Arapça sayfasının ardından İspanyolca

¹⁰ Alexander Seippel, bir Norveçli oryantalist ve filologtur. Arapça, Farsça, İbranice gibi doğu dilleri üzerine tahsil görmüştür. Kutsal kitapları Norveççeye çevirmesiyle bilinmektedir. İskandinavya tarihine dair İslâm kaynaklarına dayanarak önemli çalışmaları gerçekleştirmiştir.

tercümesini yapmıştır. F. Castelló, Oxford Bodleian Kütüphanesi'nde Laud. Or. 317 numarayla kayıtlı olan bir yazma mecmuasının 26a, 26b ve 27a varaklarındaki alıntılarını Zikrû'l-ekâlîm'in ilgili kısmı ile tam olarak örtüştüğü bilgisini de vermektedir (Castelló, 1989, s. 11, 19-21).

Zikrû'l-ekâlîm'in aynı başlıklı fotoğraflı bir kopyası Suudi Arabistan'ın Riyad şehrinde Merkezû'l-Melik Faysal li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye (Kral Faysal İslâmî Araştırmalar ve İncelemeler Merkezi) koleksiyonunda mevcuttur. 25210 numarasıyla ve *Kitâb fi'l-coğrâfyâ* adıyla kaydedilmiştir. Zikrû'l-ekâlîm'in yazması 32 varaktır. Her bir varak 17-18 satırdır ki her satırdaki kelime sayısı 10-12 arasında değişmektedir. Metni büyük ölçüde harekelidir ve kenarı yer yer tashihler ihtiva eder. Bazı kelimeler tahrip olarak silinmiştir. Hattı ise siyah mürekkeple yazılmış olup başlıkları koyu siyahla belirtilmiştir. Bu nüshayı ise Amr Abdülazîz Münîr tahkik ederek 2019 yılında Dubai'de yayınlamıştır (Münîr, 2019, s. 26, 30).

Zikrû'l-ekâlîm'in mezkûr muhakkikler tarafından bilinmeyen başka bir kopyası Burdur İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda 408 numarayla kayıtlı bulunan *Mecmû'atü'l-Resâil*'dedir. Mecmuanın 1-26 varakları *Zikrû'l-ekâlîm*, 27-41 varakları *Ma'rifetü'l-kevâkib* başlıklı eserdir. 1a varağında Zikrû'l-ekâlîm'in uzun başlığı, temellük kaydı, vakıf mühürü gibi öğeleri mevcut olup 1b-23a varakları esas metindir. Varaklardan 1b-9a 21, 9b-22b 23, 23a 18 satırdır. 23b-25b varaklarında tablolar bulunur. 26a varağı boştur. Muhtelif varaklarında sah, reddâde, der-kenâr gibi kayıtlar bulunmaktadır. Başlıklar kırmızı mürekkeple ve sayılar rakamla yazılmıştır. İçerik Âkâmü'l-mercân'a ve Zikrû'l-ekâlîm'in Paris nüshasına göre eksik olup Medîne, Kudüs, Merv, Serahs, Herât, Sicistân ve Kirmân şehirlerine dair bahisleri ihtiva etmemektedir.

Zikrû'l-ekâlîm ile ilgilenen A. Sieppel (1928, s. 67), F. Castelló (1989, s. 19, 30) ve A. Münîr (2019, s. 9-32); onun Âkâmü'l-mercân ile aynı olduğuna dair bir kanaat geliştirmişlerdir. Metinleri karşılaştırıldığı zaman mezkûr iki kitabın tek bir eserin farklı başlıklarla kaydedilmiş versiyonları ve müelliflerinin aynı şahıslar olduğunun şüpheye ve ihtilafa mahal bırakmayacak şekilde anlaşıldığını dile getirmektedirler. Âkâmü'l-mercân, Zikrû'l-ekâlîm'e göre daha kısadır ve ana metninde bazı eksiklikler bulunduğu görülmektedir.

1.4. Kitabın Yazıldığı Yer ve Tarihi

Âkâmü'l-mercân, İslâmî devir coğrafya eserleri arasında belki de en gizemli

olanlardan biridir. Çünkü kitabın ne zaman, nerede, nasıl, hangi amaçlarla ve kime ithafen yazıldığına dair ne metninde ne de diğer yazılı kaynaklarda neredeyse hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır. Sadece İshâk b. el-Hüseyin tarafından kaleme alındığı ilk cümlesinde belirtilmektedir fakat müellifinin biyografisi en kapsamlı tabakat ve rical külliyatlarında dahi mevcut değildir (Codazzi, 1929, s. 379). Bu belirsizlikler kitabın tarihlendirilmesini ciddi şekilde zorlaştıran önemli bir problemin kaynağını teşkil etmektedir.

Eseri neşredenler mezkûr probleme bizzat metnin içinden atıflar yaparak çözüm üretme girişiminde bulunmuşlardır. İlk olarak A. Codazzi (1929, s. 380); İshâk b. el-Hüseyin'in batıda, muhtemelen Endülüs'te yaşadığı kanaatine varmıştır çünkü müellif İslâm dünyasının doğudaki şehirlerine kıyasla Endülüs'ten çok daha detaylı ve zengin bir anlatıyla bahsetmiştir ve metinde Endülüs Arap Lehçesine özgün bazı kelimeler de bulunmaktadır. Ayrıca eserden haberdar olup ona atıfta bulunan sadece iki yazar (İdrîsî ve İbn Haldûn) vardır ve her ikisi de İslâm dünyasının batı kesiminde, yani Mağrib'de yetişmiş kimselerdir. Mezkûr verilerden hareketle A. Codazzi, Âkâmü'l-mercân'ın Endülüs'te yazıldığını düşünmektedir. O ayrıca kitabın 262-454/875-1062 yılları arasında kaleme alındığı kanısındadır zira 262/875'te kurulan Tenes şehrinde Âkâmü'l-mercân'da bahsedilmektedir ama 454/1062'de temeli atıldıktan kısa süre sonra önemli bir şehir haline gelen ve gözden kaçması mümkün olmayan Merakeş'ten hiçbir şekilde söz edilmemiştir. Buna dayanarak A. Codazzi, Âkâmü'l-mercân telif edilirken Merakeş'in henüz var olmadığına inanmaktadır. Öte yandan Bağdat, Sîrâf, Abbâdân, Hulvân, Tâhert gibi şehirlerin ele alınış tarzı ve bilhassa İspanya'nın siyasi durumu gibi etkenleri dikkate alarak eserin yazılışını IV/X. asrın sonlarından daha aşağı indirilemeyeceği görüşündedir.

A. Codazzi'nin mezkûr tespitlerini İslâm coğrafya literatürü üzerine otorite sayılan bazı müsteşrikler de kabul etmişlerdir. V. Minorsky (1937, s. 141) Âkâmü'l-mercân'ın muhtemelen İslâm dünyasının batı bölgelerinde (Endülüs/İspanya) yazıldığını ve V/XI. yüzyıla ait olduğunu düşünmektedir. C. Brockelmann (1937, s. 405) ise kitabın büyük ihtimalle Endülüs'te ve IV/X. yüzyılda, belki 340/951 civarında fakat her halükârda Merakeş'in kurulduğu 454/1063'ten önce kaleme alındığı kanaatindedir.

Âkâmü'l-mercân'ın bir diğer muhakkiki F. Sa'd (1988, s. 15-16), A. Codazzi'nin usulü ve yaklaşımından hareketle eserin telif edilmiş olabileceği tarih aralığını önemli ölçüde daraltıp 344-350/955-961 yılları arasına indirgemıştır. Nitekim kitapta 344/955'te temeli atılan Endülüs şehri el-Meriye (Almería) zikredilmektedir fakat diğer bir Endülüs şehri Medînetü'z-Zehrâ'dan bahsedilmemektedir. F. Sa'd'a göre; Medînetü'z-Zehrâ, 350/961'de kurulmuştur. Bu verilerin etkisiyle F. Sa'd, eseri mezkûr yıllara tarihlendirmekte ve Endülüs

veya Kuzey Afrika sahilinde bulunan bir yerleşim biriminde yazılmış olabileceğini belirtmektedir.

F. Sa'd'ın el-Meriye ile ilgili tespiti son derece yerindedir ve bu bilgi eserin 344/955'ten daha erkene tarihlendirilemeyeceğini kesin bir şekilde ispatlamaktadır. Ancak onun kabul ettiği üst sınır olan 350/961 yılı şüphe uyandırmaktadır. Zira Medînetü'z-Zehrâ'nın inşasına 325/936 senesinde başlanmıştır ve kazılarda elde edilen bir kitabeye göre şehrin Büyük Cami'si 332/944 yılında yapılmıştır. Şehrin bânîsi olarak Endülüs Emevî Halîfesi III. Abdurrahmân (ö. 350/961) burayı başkent statüsüne yükseltmiştir. Zehrâ şehri IV/X. yüzyılda yabancı elçilerin ağırlandığı en gözde yerleşimlerden biri olmuştur. Şehrin inşası ise ancak 350-366/961-976 yılları arasında hüküm süren Endülüs Emevî Halîfesi II. Hakem'in çağında tamamlanmıştır (Küçüksipahioğlu, 2003, s. 320-321).

A. Münîr (2019, s. 11, 23-24), mezkûr muhakkiklerin tarihlendirme yöntemlerine *Sûkût Delili* adını verir ve bu çıkarımların her ne kadar kesinlik ifade etmese de kronolojik çerçevenin tespitinde önemli bir karine teşkil ettiğini belirtir. F. Sa'd gibi A. Münîr de Medînetü'z-Zehrâ'yı referans almakta ve bu şehrin 350-365/961-976 yılları arasında kurulduğunu kabul ederek eseri 350/961 yılından kısa süre önceye tarihlendirmektedir. Ayrıca Antakya'nın Bizans İmparatoru Nikeforos Phokas döneminde, 358/959 yılında Bizanslılar tarafından ele geçirildiğini belirterek müellifin Antakya'yı bir sugûr şehri olarak anlattığına ve Araplar ile Bizans arasında savaşların sürekliliğine işaret ettiğine de vurgu yapar. Tüm bu veriler kitabın 344/955'ten sonra, 358/959 yılından önceki bir tarihte, IV/X. yüzyılın ortalarında kaleme alındığını düşündürmektedir.

1.5. Eser İçeriğinin Değerlendirmesi

Âkâmü'l-mercân bir coğrafya sözlüğü görünümündedir. Ancak müellif alfabetik tertibe uymak yerine kendine özgü bir yöntem izlemiş ve aynı iklimten önemli merkezleri birlikte ele alarak karma bir sistemi benimsemiştir (Sa'd, 1988, s. 8). Kapsamlı bir coğrafya kitabı değildir. Başlığında belirtildiği gibi sadece ünlü şehirler üzerinde durmaktadır. Ancak bazı şehirlere özel olarak değer vermektedir (Codazzi, 1929, s. 374).

Âkâmü'l-mercân'ın genelinde zikredilen şehirler ya köklü geçmişe haiz kadim yerleşim birimleri ya karasal ticaret yolları üzerindeki önemli duraklar ya da deniz ticaretinin merkezleri olan liman kentleridir (Sa'd, 1988, s. 11). Şehir ve bölgelerin ele alınış biçimi standart değildir. Her birinin diğerinden ayrılmasını sağlayan hususiyetleri verilir ancak ayrıntıya girilmez. Daha ziyade kısa anlatım ve kuru tasvirler söz konusudur. Yine de her

yerleşimin kendi bireyselliğine sahip olduğu görülmektedir. Anlatımın ortak noktası ise coğrafi konum bilgisi verilmesi, kısaca fiziki görünüm tasviri yapılması ve üretilen mahsüllerin zikredilmesidir. Doğu vilayetlerindeki istisna su kaynaklarının vurgulanmasıdır. Etnik yapı ve haraç miktarları birçok şehir için verilir ve özellikle Mekke, Medîne, Beytü'l-Makdîs, Roma gibi dini merkezlerde büyük yapılar dikkat çekilen unsurlardır. Eserde yol güzergâhlarıyla fazla ilgilenilmez ve şehirler arasında mesafeler yeri geldikçe ve düzensiz şekilde belirtilmektedir. Müslüman coğrafyacıların çok ilgisini çeken olağanüstü unsurlar Âkâmü'l-mercân müellifini fazla etkilememiştir. Eserin değindiği efsanevi anlatıları daha ziyade gayrimüslim memleketlerle alakalıdır. Genel olarak değerlendirildiğinde Âkâmü'l-mercân'a geniş bir coğrafya kitabının özeti yahut seçkisi diye bakmamız mümkündür (Codazzi, 1929, s. 374-375).

1.5.1. Kutsal Şehirler

Müellif, kendi tasnifine göre şehirlere müstakıl başlıklarda yer verir. İlk olarak İslâm'ın üç kutsal şehrini önem derecelerine dayanarak sıralar. Önceliği dünyada kurulan ilk bina olarak Kâbe'ye sahip bulunması hasebiyle Mekke'ye ayırır. Sonra Hz. Peygamber ve ashabının hicret yurdu Medîne'yi ele alır. Akabinde diğer peygamberlerin kabirlerinin ve eserlerinin bulunduğu Beytü'l-Makdîs'i zikreder. Bu suretle kitabını dini hassasiyetlerini sergileyerek başlatır. Bütün din mensupları belli mekânlara kutsiyet atfetme ya da bir bölgeyi mukaddes referans alanı tayin etme hususunda ortak bir tutum sergilemişlerdir. Bu olguya “Kutsal Coğrafya” denilir. Mezkûr üç şehri başa alması, müellifin Müslüman kutsal coğrafyasıyla manevi irtibatını yansıtmaktadır (Münîr, 2019, s. 10).

Eserde Mekke'ye dair verilen bilgiler şehrin koordinatları, dağları ve Kâbe ile sınırlıdır. Mescid'in boyutlarına ve kapılarına yer verir. Kâbe'nin tarihine kısaca değinir ancak yanlış bir bilgi söz konusudur. Metinde Abbâsî Halîfesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un 164/780-781 senesinde Kâbe'de tadilat yaptırarak yüksekliğini arttırdığı belirtilmektedir. Halbuki Mansûr'un vefat yılı 158/775'tir (Bozkurt, 2003, s. 5). F. Sa'd (1988, s. 26-27); alternatif bir kaynağa dayanarak söz konusu tadilatın 137-140/754-758 arasında yapıldığını, 164/780-781 tadilatının ise Mansûr'un halefi Mehdî tarafından gerçekleştirildiğini bildirmektedir. Öyle anlaşıyor ki müellif, tarihleri karıştırmıştır.

Müellifin Mekke'de yalnızca Kâbe ve yakınındaki Safâ ile Merve'den bahsetmesi, buna mukabil diğer hac ve umre ziyaretgâhlarına hiç değinmemesi ilginçtir. Bu tutum Medîne'de de sergilenir ki eserin Medîne'ye dair anlatısı Mescid-i Nebevî'ye odaklıdır.

Mekke'deki yönteme uygun olarak önce Med ne'nin konumu ve fiziki coğrafyası zikredilir. Fazladan olarak halkının etnik yapısı ve geçim kaynakları belirtilir.  ehrin Kızıldeniz'e mesafesi aktarıldıktan sonra esas anlatı Mescid-i Nebev 'ye döner. Med ne'deki diğer ziyaretg hlara yer verilmemektedir. Diğer kutsal  ehir Beytü'l-Makdis'de ise konum ve coğrafyaya ek olarak daha fazla sayıda mukaddes mek n anılmaktadır. Tabii ilerinde Yahudi ve Hristiyanlar için kutsal sayılanlar da mevcuttur.

1.5.2. Irak Coğrafyası

Kutsal şehirlerin ardından müellif Irak'a döner ve  sl m dünyasının başkenti Bağdat ile i e ba lar. Bunun gerekçesi olarak da Bağdat'ı muhtelif yönlerden  ver. En güzel binalara, yüce bir ah liye ve en temiz havaya sahip olmasıyla ve iklimlerden "en kıymetlisi" dördüncü iklimde bulunmasıyla metheder ve Bağdat'ı şehirlerin aslı (asl 'l-med in) olarak niteler. Bağdat'a karşı tam bir hayranlık beslediği açıktır. F. Sa'd (1988, s. 9), müellifin Bağdat'ta eğitim görmesinden dolayı bu  ehre karşı sempati beslediği ihtimalini dile getirse bile eserdeki anlatı müellifin şehri hiç ziyaret etmediğini ve bizzat görmediğini ancak başka kitaplardan öğrendiklerine dayanarak bilgi verdiğini düşündürmektedir.

Eserin Bağdat'a dair anlatısı  ehrin kurulu una ve fiziki görünümüne odaklanmaktadır. Diğer kaynaklardan farklı olarak Bağdat'ın inşasına 141/758 yılının ba larına ba landığı bilgisi verilmektedir.  ehrin dört kapısına dair malumat dikkat çekici şekilde detaylıdır. Tabii " ehirde 1000 mescit ve 20.000 hamam" bulunduğu gibi abartılı ifadelere de rastlanmaktadır. Bağdat'ın mimarlarından biri el-Hacc c b. Y suf el-H sib ismiyle zikredilmektedir. F. Sa'd (1988, s. 34), bunu el-Hacc c b. Ert t el-H sib şeklinde d zeltmi tir.

Bağdat'ın ardından müellif, Müslümanların Irak'ta kurdukları şehirlere yönelir. Evvela S merr  ardından K fe, Basra ve V s t'ı zikretmektedir. Akabinde 'Abb d n ve S r f ele alınır.  k m 'l-merc n'ın S merr  ve K fe bahisleri eksiktir. S merr 'ya dair birkaç cümleden sonra ba layan kopukluk K fe kısmının sondan ikinci cümlesine kadar devam eder. Ayrıca Bağdat'ın ardından gelen şehirlerin konum derecelerinin mil cinsinden kar ılıklarında ufak hesap hataları göze çarpmaktadır. Müslümanlar tarafından kurulan S merr , K fe, Basra ve V s t'ta anlatının odak noktasında tabii ki şehirlerin inşa hikayeleri yer almaktadır. 'Abb d n için murabıtlara ve zahitlere vurgu yapılmıştır. Ayrıca el-'Abb d niyye denen ve buraya mahsus bir hasır türünden söz edilmektedir. S r f'ta ise halkın etnik yapısına, bitkilerine, su kaynaklarına ve fethine işaret eden malumat bulunmaktadır. Yalnız S r f'ı

fetheden komutanın ismi hatalı olarak Abdülmelik b. ‘Âmir b. Kurayz şeklinde yazılmıştır. Oysa doğrusu Abdullâh b. ‘Âmir b. Kurayz olmalıdır.

1.5.3. Arap Yarımadası

Irak’ın ardından müellif, Arap Yarımadasına yönelir ve hususi ilgi gösterdiği San‘â’dan başlayarak Aden, Ummân, Sebe, Hadramût, Bahreyn, Tâif ve Yemâme’yi konu edinir.

Müellifin San‘â şehrine hayranlık beslediği vurgulanmalıdır. O kadar ki San‘â başlığına kısa bir dua ibaresi eklemiştir ve San‘â halkının ilme olan düşkünlüğünü belirttiikten sonra onlar için de dua eder. F. Sa’d (1988, s. 9), müellifin San‘â’ya olan duyarlılığının memleket hisleriyle açıklanabileceği görüşündedir. Her ne kadar Endülüslü olsa da müellifin Yemen’den Endülüs’e göç etmiş bir kabileye/aileye mensup olduğu varsayımını kuvvetle muhtemel görmektedir.

Müellifin Arabistan’daki şehirlere dair bahsi, Suriye ve doğu vilayetlerine nispetle daha kapsamlıdır. Mezkûr şehirlerin iklimi, bitki örtüsü, zirai mahsulleri, sınai üretimleri ve egzotik ürünleri hakkında bilgiler verilir. Halkın etnik dokusuna, marifetlerine, hususiyetlerine, ziyaret mekânlarına, tarihsel kalıntılarına ve efsanelerine özel olarak vurgu yapılır ve anlatılar ayetlerle desteklenir. Umman bahsinde Hint Okyanusundaki Sokotra adasına da değinilmiştir. Koordinat değerleri kutsal şehirler ve Irak’ta olduğu gibi derece ve mil cinsinden verilir ancak derecelerin mil karşılıklarında, Aden hariç, ufak hesap hataları bulunmaktadır.

1.5.4. Şam ve Doğu Diyarı

Arabistan’ın ardından müellif Şam diyarına geçerek Dımaşk, Halep, Taberiye, Askalân ve Tarsûs için ayrı başlıklar açar. Akabinde Musul’u zikreder ve Azerbaycan’ı da Musul bahsi içinde ele alır. Ardından doğuya dönerek Hemedân, İsfahan, Rey, Hulvân, Taberistan, Cürcân, Nîsâbur, Merv, Serahs, Herât, Sicistân, Kirmân, Hârezm, Belh, Buhara ve Semerkand’ı kısaca anlatır.

Şam ve doğu vilayetleri bahsinde anlatı solmaya başlar. Verilen bilgiler daha kısadır ve yüzeysel hale gelir. Şehirlerin koordinatları sadece derece olarak verilir ve mil karşılığı yoktur. Odak noktasında şehirlerin kim tarafından ve ne zaman fethedildiği yahut kurulduğu ve haracı bulunmaktadır. Surların, su kaynaklarının ve etnik dokunun öne çıkarıldığı görülmektedir. Yeri geldikçe kutsal mahiyeti haiz mekânlara değinilir. Şehirler arasındaki

mesafeler merhale olarak belirtilir.

A. Codazzi (1929, s. 378), Âkâmü'l-mercân'da doğu vilayetleri için yapılmış tasvirlerin büyük oranda Ya'kûbî'den alındığı görüşündedir. İshâk b. el-Hüseyn ile Ya'kûbî'nin anlatıları arasında çarpıcı bir benzerlik, hatta kelimesi kelimesine özdeş cümleler bulunur. Öyle ki yanlış bilgileri dahi çoğu zaman aynıdır. Bununla birlikte Âkâmü'l-mercân'da önceki müelliflerin ele almadıkları yeni ve özlü bilgilere de rastlanmaktadır. Cürcân bahsinde İli Nehrinin zikredilmesi bunun en önemli delilidir (Sa'd, 1988, s. 10).

1.5.5. Kuzey ve Kara Afrika

İslâm dünyasının doğu beldelerinden sonra müellif, Afrika'dan bahsetmeye başlamakta ve önce Kuzey Afrika'yı, ardından Sahraaltı Afrika'yı ele almaktadır. İlk olarak İskenderiye'yi, akabinde Dimyât, Tinnîs, Kahire, Medyen ve Aynü's-Şems'i zikrederek Mısır'ı detaylı şekilde tasvir eder. Bu kısımda fiziki coğrafya, Nîl Nehri, limanlar, deniz ticareti, mesafeler, piramitler, sınai ürünler, paygamberlere ait kutsal ziyaret mekânları, halkın etnik dokusu, dini gruplar gibi konularda son derece kullanışlı ve orijinal bilgiler bulunmaktadır. Bazı bilgiler Kur'ân ayetleri kullanılarak desteklenmektedir.

Mısır'ın ardından müellif Kuzey Afrika'da batıya doğru devam eder. Trablus bölgesine girer ve Trablus, Sirte, Ecdâbiyye ve Eyle'den bahseder. Sonra İfrîkiyye'nin merkezi Kayrevân şehrinin kuruluşunu detaylı anlatır. Akabinde Tâhert'e değinir. Devamında Berberî şehirlerinin bahsine geçer ve Tenes, Bicâye, Fâs, Tanca, Sicilmâse gibi kentleri kısaca zikreder. Bu kısımda anlatı doğu vilayetlerine kıyasla zengindir. Ancak Mısır'a nispetle kısa ve yüzeysel kalır. Konu ettiği şehirler genellikle liman kentleridir ve Endülüs ile ticari bağları özel olarak vurgulanır.

Kuzey Afrika'dan sonra müellif Bilâdu's-Sûdân başlığı altında Sahraaltı Kara Afrika'yı konu edinir. Fas'ın güneyindeki Gana'dan merkezdeki Nubya'ya kadar olan çölü tasvir ettikten sonra fiziki coğrafyası, siyahi halkı, yaban hayatı ve madenleriyle Nubya'yı anlatır. Akabinde doğuya yönelerek Habeşistan'ın başkenti Cermî şehriden bahseder. Zeğâve, Kos, Kuku, 'Elve gibi bazı şehirlerin isimlerini zikrettikten sonra Sahraaltı Afrika'nın güneyinde aşırı sıcaklıktan dolayı mâmûr yerler bulunmadığını belirterek Afrika bahsini sonlandırır.

Müellifin Mısır hakkında verdiği bilgilerde İbn Hurdazbih ve İbn Rüste'nin etkileri açık bir şekilde görülmektedir (Codazzi, 1929, s. 378). Ele alınan şehirler ya köklü bir tarihi geçmişe sahip kadim merkezler ya liman kentleri veya kara ticaret yolları üzerindeki önemli

duraklardır. Kuzey Afrika liman kentlerinin Endülüs ile bağlantılarının vurgulanması iki coğrafya arasında kurulan sıkı ticari ve kültürel ilişkileri âşikâr etmektedir. Diğer taraftan müellifin Fâtımîlerden hiç söz etmemiş olması dikkat çekicidir (Sa'd, 1988, s. 11-12).

Sahraaltı Afrika'ya dair bahisleri ise kısa tasvirlerle dayalı sıralama yöntemini izlemiştir (Codazzi, 1929, s. 375). Kara Afrika, Müslüman coğrafyacıların eserlerinde en meçhul kalmış bölgelerden biridir. Zira altın, fildişi, köle ya da yabani hayvan arayan az sayıdaki maceraperest dışında zenci memleketleri seyyahların ve coğrafyacıların merakını cezbetmemiştir. Müellifin Kara Afrika'ya değinmesi önemlidir fakat tasvirleri dağınık mahiyette olup açık ve belirgin bir çerçeve sunmaz. İslâm dünyasıyla daha fazla irtibata sahip olan Doğu Afrika'ya Batı Afrika'ya kıyasla daha fazla yer ayırmış ve daha detaylı bilgiler vermiştir. Sahraaltı Afrika'nın güneyinde yerleşim olmadığını belirtmesi ise Müslümanların dünya tasavvurunun kısmi bir yansımasıdır (Münîr, 2019, s. 11-12).

1.5.6. Endülüs Yarımadası

Afrika'nın ardından müellif, memleketi Endülüs'e geçer. Önce Endülüs'ü sınırlarından söz edip tasvir eder. Sonra Kurtuba, İşbiliyye, Tuleytula, Sarakusta, Cellak, Mâride, Belensiye, Mâleka, Tartûşe ve Ebrâre şehirleri hakkında çok kısa bilgiler verir. Bu kısalığı, müellifin kendi memleketini çok iyi bilmesiyle alakalı olabilir. Zira Endülüs'ün başkenti Kurtuba'dan dahi çok kısa birkaç cümleyle söz eder ve Kurtuba'nın dünyada benzeri olmadığını ve bu yüzden ondan bahsetmeye gerek kalmadığını belirtmektedir. Diğer bazı hudut şehirlerinin de zikrinden sonra müellif Endülüs'ün fethi ve tarihi hakkında uzun uzadıya bir anlatı sunmakta ve Endülüs yerlisi Gotlardan da bahsetmektedir.

Endülüs, müellifin eserinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. O kadar ki Endülüs'teki ikincil öneme sahip yerleşim birimlerini dahi zikretmiştir (Codazzi, 1929, s. 374). Esasında Endülüs'ü her coğrafyacının nazarında müstesna bir mevkide görürüz ancak Âkâmü'l-mercân'da daha da ayrıcalıklıdır. Müellifin memleketine dair gerek başka eserlerden öğrendikleriyle gerekse kendi gözlemlerine dayanarak geniş bir bilgi birikimine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Endülüs'ü kıyı kesiminden iç bölgelere ve kuzeydeki hudut (sugûr) alanlarına kadar sistematik bir şekilde ele almıştır. Asıl dikkat çekici olan husus müellifin Endülüs'ün kendi çağındaki durumuna yönelik verdiği bilgilerdir. Gözlem temelli anlatımı yönüyle Âkâmü'l-mercân, Endülüs'ün IV/X. asrına dair çok kıymetli ve orijinal bir kaynak olma özelliğine sahiptir (Sa'd, 1988, s. 12-14).

1.5.7. Avrupa ve Anadolu

Endülüs'ü tamamladıktan sonra müellif Avrupa'ya yönelir. Avrupa'yı Kostantiniye'ye ve Sekâlibe diyarına kadar uzanan bir bölge olarak tarif eder. Sonra Roma'yı detaylı bir surette tasvir eder. Roma kiliselerine, hamamlarına, kütüphanelerine ve Hıristiyan ziyaret mekânlarına dair önemli bilgiler aktarır. Sonra Kostantiniye (İstanbul) ile devam eder. Şehrin kuruluşundan söz edip Hıristiyan ve Müslüman ibadethanelerinden ve ziyaret mekânlarından bahseder. Sonra da er-Rakîm ve el-Kehf'i konu edinir ve efsanelerini anlatır. Bu kısım İbn Hurdâzbih'in eserine büyük oranda benzemektedir (Codazzi, 1929, s. 378). Eserde Kostantiniye ve Roma Avrupa'da bulunan iki büyük şehir olarak öne çıkmakta, Anadolu Avrupa'dan sayılmaktadır (Sa'd, 1988, s. 15).

1.5.8. Hindistan, Hazar ve Türk Yurtları

Avrupa'dan sonra müellif önce Hindistan'daki ez-Zâbec şehrinden bahseder. Anlatımın son derece renkli olduğu görülmektedir. Nitekim Müslüman coğrafyacılar Hindistan'a dair var olan bilgileri ve gözlemlerini büyük bir hayranlıkla kaydetmeye her zaman hevesli olmuşlardır (Münîr, 2019, s. 16). Eserde şehrin ve halkının fiziki görünümünden madenlerine, paralarından ender bulunan mahsullerine ve fillerine kadar birçok hususiyetine değinilmektedir. Öte yandan Ambrosiana nüshasının bu kısmında bazı varaklar kayıptır ve Hindistan'a dair daha fazla kayda sahip olması gerektiği düşünülmektedir (Codazzi, 1929, s. 374).

Müellif daha sonra Hazar ve Şâş yurdunu, akabinde Türk ülkelerini zikreder. Bu başlık altında Hazarlara ve Bulgarlara dair önemli etnografik ve tarihsel malumat vermektedir. Başlığı Şâş kelimesini ihtiva etse de bu bölümde asıl Şâş bölgesi hakkında herhangi bir bilgi bulunmaz. Halihazırda Hazar ve Şâş bölgeleri birbiriyle alakasız iki uzak coğrafyadır. Müellif Bulgarların yurdunu muhtemelen Şâş ismiyle zikretmiştir. Eserde Türk yurtlarına yönelik de çok zengin ve orijinal bilgiler mevcuttur.

1.6. Müellifin Ekolü ve Kaynakları

Âkâmü'l-mercân klasik İslâm coğrafya geleneğinde Irak ekolüne yakın bir tasnife sahip gibi görünmektedir. Irak ekolüne mensup coğrafyacılar kutsal şehirleri önceleyerek, yeryüzünü bir bütün halinde ele almış ve müslim-gayrimüslim ayrımı yapmadan yaşanabilir tüm kısımlara değinmişlerdir. Matematiksel ve astronomik coğrafyayı ön plana çıkarmış, yedi iklim sistemini benimsemiş ve enlem boylam değerlerine önem vermişlerdir. Bu ekolün önde

gelen temsilcileri Hârezmî, İbn Hurdâzbih, Ya'kûbî, Mes'ûdî, İbnü'l-Fakîh, İbn Rûsteh ve Kudâme b. Ca'fer'dir. Buna mukabil Belh ekolü sadece İslâm dünyasına odaklanarak Müslüman şehirlerini, yollarını, ticaret merkezlerini ve ekonomik yapıyı ele alır. Matematiksel konumlar yerine yol güzergâhını ve şehirlerarasındaki mesafeleri öne çıkarmaktadır. Belh ekolünün önemli temsilcileri arasında Belhî, İstahrî, İbn Havkal, Makdisî gibi âlimler zikredilmektedir (Ağarî, 2006, s. 198-199, 209; 2007, s. 171, 177-178).

Âkâmü'l-mercân'da yedi iklim sistemini benimseyen müellif, ele aldığı şehirlerin hangi iklimde bulunduğunu belirtmiş ve onların ilk paralele ve meridyene uzaklıklarını derece ve mil cinsinden açıklamıştır. Eserde 1 derece 66,33 mil olarak tanımlanmıştır. Şehir koordinatlarının bahsi önce derece olarak verilir ve bunun mil cinsinden değeri zikredilmektedir. Yine de verilen konum bilgileri her şehir için tam ve tutarlı değildir. Bazı şehirlerde ilk paralelin ve meridyenin zikredildiği görülürken; bazılarında sadece paralel ya da meridyen belirtilir. Bazı şehirlerde ise konum bilgisi verilmemiştir. Bazı şehirlerin koordinatları yanında komşularına olan uzaklıkları da merhale cinsinden ifade edilmiştir. Kutsal şehirlerin öncelenmesi ve yalnız İslâm ülkelerinin değil, yeryüzünün yaşanabilir ve bilinen tüm memleketlerinin konu edilmesi gibi unsurların da eklenmesiyle müellifin Irak ekolünü benimsediği anlaşılmaktadır.

Âkâmü'l-mercân müellifi, kitabını hazırlarken kullandığı kaynaklardan söz etmemiştir. Sadece İsfahan'ın bahsinde şehrin fethiyle alakalı bir bilgide İbn Kuteybe'ye adını anarak atıfta bulunmuştur. Ancak yapılan karşılaştırma sonucunda onun verdiği bilgiye İbn Kuteybe'nin *el-Me'ârif* adlı eserinde rastlanmamıştır (Codazzi, 1929, s. 375-376). Her ne kadar müellif açıktan belirtmese de muhakkikin tespitlerine göre; Âkâmü'l-mercân'da dört Müslüman coğrafyacından etkiler görülmektedir. Bunlar Hârezmî, Ya'kûbî, İbn Hurdâzbih ve İbn Rûste'dir. Koordinatları ve yedi iklime dağılımları bakımından şehirlerin tasnifinde Hârezmî'nin *Sûretü'l-arz* adlı kitabı Âkâmü'l-mercân'ın en temel kaynağıdır. O kadar ki mezkûr iki eser arasındaki uyum konumlar ve iklim tespitlerinde açıkça görülebildiği gibi sayısal hatalarda ve belirsizliklerde dahi kendini göstermektedir. Şehirlerin tasviri yönünden ise Âkâmü'l-mercân ile Ya'kûbî'nin *el-Büldân* adlı kitabı arasında çarpıcı bir benzerlik gözlenmektedir. Aynı şehirlerin tasvirlerinde iki kitapta da kelimesi kelimesine özdeş cümleler bulunmaktadır ancak bu benzerlik eserin tamamında değil, daha ziyade doğu vilayetlerindedir. Dikkat çekici bir şekilde Âkâmü'l-mercân, Ya'kûbî'nin *el-Büldân*'ındaki bazı hataları da tekrarlamaktadır. İbn Hurdâzbih'in *el-Mesâlik ve'l-memâlik*'i ve İbn Rûste'nin *el-A'lâku'n-nefise*'si ile Âkâmü'l-mercân arasındaki temas noktaları ise önemsiz gibidir. İbn Rûste ile benzerlik San'â, Sebe, Mısır ve Hazar'ın tasvirindeki birkaç hususla

sınırlı olup İbn Hurdâzbih ile yalnızca İskenderiye ve Rakîm hakkındaki iki efsanede bulunmaktadır (Codazzi, 1929, s. 377-378). Bu yönüyle Âkâmü'l-mercân'ı doğrudan gözlemcinin eseri değil, bilgin bir derleyicinin kitabı olarak değerlendirmek gerekir (Castelló, 1989, s. 29). Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki zikredilen dört müellifin eserleri Irak ekolünde sayılmaktadır.

II. BÖLÜM

2. ÂKÂMÜ'L-MERCÂN'IN ÇEVİRİSİ

2.1. Mekketü'l-Müşerrefe Şehrinin Bahsi

İshâk b. el-Hüseyin (Allahu Teâlâ ona merhamet etsin) dedi:

Şüphesiz Mekke'yi şehirlerin ilki olarak zikrettik. Çünkü O, Allah'ın kutsal beytidir ve dünyada kurulan ilk beyttir.

İlk meridyenden uzaklığı 69 derecedir. Derece, 66,33 mildir ve (Mekke) dışındaki diğer şehirlere dair zikredeceğimiz tüm dereceler böyledir. Benzer şekilde Batı (Mağrib) çizgisinden uzaklığı zikrettiğimiz zaman şüphesiz ilk meridyeni kastediyoruz. Ekvator çizgisinden uzaklığı zikrettiğimizde ise ilk paraleli kastediyoruz. Hakikatte yeryüzünün mââmûr bölgeleri gerçekten azdır.

Şehirler Mağrib çizgisine ve Ekvator çizgisine uzaklığına göre sayısal olarak birbiriyle ve aralarındaki mesafeleriyle bilinir. Bunun bilinmesi de büyük bir ilimdir.

Mekke'nin ilk meridyenden uzaklığı 67¹¹ derecedir ve bu da mil cinsinden 4422 mildir. Kuzey yönünde ilk paralele [uzaklığı 21 derecedir]. Daha sonra zikredeceğimiz şehirlerin çoğu şüphesiz kuzey tarafındadır çünkü yeryüzünün mââmûr kısımları Kuzey Kutbu ve Benâtu Na's (Büyük Ayı takımyıldızındaki kepçe şeklindeki yıldız grubu/Büyük Kepçe) ile bitişen Rub'u's-Şimâlî (Kuzey yarımkürenin çeyreği)'dir.

Mekke, dağlar ve vadiler arasındaki bir vadi tabanıdır. Ebû Kubeys, el-Muhassib ve Sebîr dağları büyük dağlarındandır.

O (Kâbe), Âdem (a.s)'ın evidir. Tûfân gelene kadar Hacerü'l-Esved orada kaldı. Sonra Allahu Teâlâ, İbrâhîm el-Halîl'e onu inşa etmesini emretti. el-Mansûr, 164 senesinde Kâbe'nin binalarına ekleme (yükseltme) yapmıştır. Mescidin uzunluğu 400 zirâ, genişliği 300 zirâdır ve 23 kapısı vardır. Safâ ile Merve arası (mesafe) 440 zirâdır. Beyt'in yüksekliği 28 zirâdır.

O (Kâbe), bütün memleketlerin kıblesidir. Kûfe ve Bağdâd halkının ve bir hat üzerinde onunla birlikte olanların kıblesi Bâb (Kapı) ve Hicr arasındaki Rûkn-i Şâmî'dir. Basra ve onun hizasındaki diğer şehirlerin kıblesi Kâbe kapısıdır. Yemen halkının kıblesi Rûkn-i Yemânî'dir. Hind ve Sind halkının kıblesi Hacerü'l-Esved'dir. Şâm halkının kıblesi

¹¹ Önceki paragrafta ilk meridyenden uzaklık 69 derece olarak verilmişti. Bu hatalıdır ve doğrusunu diğer cümlede vermektedir. Zira 67 ile 66 çarpıldığında sonuç 4422 çıkmaktadır.

Kâbe kapısıdır. Hicaz halkının kiblesi biraz çapraz olmakla beraber aynı şekilde Kâbe'nin kapısıdır. Yemen halkı da yüzlerini İrmîniye halkına doğru çevirirler.

2.2. Medînetü'n-Nebî (s.a.v.)

O Resûlullâh (s.a.v)'in hicret ettiği yer ve ikametgâhıdır. Mezarı ve ashabının mezarları oradadır. Etrafında millerce öteden hoş bir koku duyulduğu için oraya Taybe adını verdi.

İlk meridyenden uzaklığı 160 derecedir ve mil cinsinden [...].¹² İlk paralelden uzaklığı 25 derecedir ve bu, mil cinsinden 1650 mildir.

Medîne düz bir arazidedir. Şerefli toprağı yücedir. İki dağı vardır: İlki Uhud, diğeri ise Ravza'dır. Halkı muhacirler, ensâr, tâbiîn ve Arap kabilelerinden oluşur. Yağış vaktinde suların aktığı dört adet vadisi vardır. En büyüğü 'Akîk vadisidir. Servetlerinin çoğu hurma ağacıdır ve halkının geçim kaynağıdır. el-Bahrü'l-'Azîm (Kızıldeniz?) oradan 3 günlük mesafededir.

Orada Resûlullâh (s.a.v)'in mescidi, minberi ve kabri şerifi vardır. Mescid'in uzunluğu 300 zirâ, genişliği 200 zirâdır. Sütunları 300 sütundur. Şerefli minbere gelince; Muâviye b. Ebî Süfyân ona altı basamak ekledi. O, cennet bahçelerinden olan Ravza'dır, yüce kabir ile minber arasındadır.

2.3. Beytü'l-Makdîs İliyâ' Şehrinin Bahsi

En büyük antik şehirlerdendir. Orada peygamberlerin kabirleri ve eserleri vardır.

İlk meridyenden uzaklığı 56 derecedir ve bu, mil cinsinden 3696 mildir. Kuzeyden ilk paralelden uzaklığı 32 derecedir ve bu, mil cinsinden 2112 mildir.

(Beytü'l-Makdîs) Yücedir. Suyu yağmurlardandır. Dışı bahçeler, üzüm bağları, tarlalar, ağaçlar ve zeytindir.

Meryem'in İsâ'yı altında doğurduğu hurma ağacı, Dâvûd (a.s.)'in mihrabı, Muallak taşı ve İsâ'nın göğe yükseltildiği büyük dağ oradadır. Mescid-i 'Azîm (Mescid-i Aksâ) da oradadır. Dünyadaki mescitlerin en büyüğü olup içinde Bâbü'r-Rahmet vardır. Her ümmet orayı ziyaret etmeye gider ve onu yüceltir. Orada mihraplar vardır.

¹² Bu kısım Ambrosiana yazmasında ağır şekilde tahrip olmuştur. Muhakkik A. Codazzi, tahrip olan ifadeyi dipnot kısmında şöyle okumuştur: “اربعة عشرة الاف وخمسمائة ومئتان (On dört bin beş yüz iki yüz)” Tabii bu hatalı bir değerdir. Müellif, Mekke'nin ilk meridyene uzaklığını 67 derece vermiştir. Hal böyleyken Mekke'ye yakın bir konumdaki Medîne'nin derecesinin 160 olması düşünülemez. Muhtemelen istinsah hatasıyla 60 yerine 160 yazılmıştır.

2.4. Bağdâd Şehrini Bahsi

Öncelememiz gereken şehirleri öne alıp zikrettikten sonra Bağdâd şehrine döndük. Zira şehirlerin aslı, bina yönüyle en güzeli, havası en iyi olanıdır. İklimlerin en kıymetlisi dördüncü iklimin ortasındadır. Halkı derin kavrayış ve akıl olarak insanların en önemlisi ve en yücesidir.

Onu (Bağdat'ı) Abbâsî ailesinden Ebû Ca'fer el-Mansûr inşa etti ve buna 141 senesinin ilk aylarında başladı. Buraya her beldeden inşaatçılar, ustalar ve sanatkârlar nakletti. Şehri daire şeklinde yaptı, mahallelerini ve sokaklarını genişletti. Hesap ehli ve mühendislerden el-Haccâc b. Yûsuf el-Hâsib, et-Taberî ve İbrâhîm el-Fezârî'yi bu iş için görevlendirmişti.

(Şehrin) Her iki uçta 20 zirâlık kapıları olan dar geçitleri (yolları) vardır. Onun her biri arasında 5.000 zirâ (mesafe) olan dört kapısı vardır: Kûfe Kapısı, Basra Kapısı, Horasan Kapısı ve Şam Kapısı. Ancak erkeklerden bir topluluğun kapatabileceği demir kaplama kapıları vardır. Her kapının bir dehlizi bulunur ve her kapının üzerinde altın ile süslenmiş büyük kubbe vardır. Sarayın çevresinde Abbâsî ailesinin çocuklarının ve hizmetçilerinin dairesi (حور) vardır. Saray şehrin merkezindedir. Yanında Mescidü'l-A'zâm vardır. Dicle ve Fırat nehri arasındadır. Eski zamanlarda orada 1000 mescit ve 20.000 hamam vardı.

(Bağdat'ın) İlk meridyenden uzaklığı 70 derecedir ve mil cinsinden 4620 mildir. Kuzey yönünden ilk paralelden uzaklığı 33 derecedir ve bu, mil cinsinden 2178 mildir.

el-Mansûr oraya hurma ve ağaçlar nakletmişti ve orada dikildiler. Havaşının ılıman ve suyunun iyi olması sayesinde kısa sürede filizlenip büyüdüler. Aynı şekilde oraya her beldeden mermer, sütunlar ve sanatkârlar nakletti. Hizmetçilere onlardan her birini kesip bina yapmaları emrini verdi. Bunun üzerine kesildiler, binalar çoğaldı ve kısa zamanda inşa edildi. Bağdâd'ın bahçeleri su kanalları aracılığıyla Dicle ve Fırat'ın suyuyla sulanır. Bundan evvel el-Mansûr'un ikametgâhı Abbâsîlerin ilk halifesi es-Seffâh'ın oturduğu el-Enbâr şehriydi.

2.5. Sürre men reâ (Sâmerrâ) Şehrini Bahsi

Sürre men reâ şehrine gelince onu el-Mu'tâsım b. Hârûn er-Reşîd inşa etti. Bundan önce imaret bulunmayan boş araziydi. Eskiden orada Hıristiyanlara ait manastır vardı. İnşa edilmesi sebebi el-Mu'tâsım'ın Türkleri sıkça (asker) almasıydı. [Hilâfet kendisine geçtiğinde, onlardan daha çok satın almaya ve onları köle edinmeye başladı; nihayet Bağdâd'da çoğaldılar, kalabalık olmaları ve sert tabiatları yüzünden şehrin halkına zarar verdiler. Bunun üzerine el-Mu'tâsım, onları nakledeceği bir şehir inşa edilmesini emretti. Ona

Sürre men reâ denen yer tasvir edilince onun inşa edilmesini emretti. Ve her memlekette sanatkârları oraya nakletti. Her yerde seçkin zümre (الخاصة) için iktalar ayırdı. Şehir ona ve seçkin zümresine mahsustu; halk oraya giremez idi. O şehirlerin en hoş ve en hayranlık uyandırıcı olanlarındandır. Ve Dicle (nehri) üzerindedir. el-Mu‘tasım burada vefat etti ve şehrin inşasını tamamlayamadı. Bundan sonra işini oğlu Hârûn el-Vâsık üstlendi. Ve Dicle üzerinde “el-Hârûnî” adı verilen sarayı orada inşa etti. Ondan sonra Abbâsî halifeleri devamlı orada oturmuş ve Bağdâd’ı terk etmişlerdir. Nihayet onların saltanat merkezi hâline gelmiştir. Onların çoğu orada vefat etmiştir ve kabirleri de oradadır. O Bağdâd’a yakındır. İlk paralelden kuzeye doğru uzaklığı 34 derecedir ve bu mil cinsinden 2266,33 mildir. İlk meridyenden uzaklığı 70 derecedir ve bu, mil cinsinden 4666,66 mildir.]

2.6. [el-Kûfe Şehrini Bahsi]

[Kûfe, dördüncü iklimdeki mâmûr ve büyük bir şehirdir. İlk meridyenden uzaklığı 69,5 derecedir ve bu mil cinsinden 4633,33 mildir. İlk paralelden kuzeye doğru uzaklığı 32 derece, 50 dakikadır ve bu, mil cinsinden 2193,75 mildir. O, Irak’ın merkezidir. Valiler ve yöneticiler orada ikamet ederler. Halkı çeşitli topluluklardan oluşur. O (Kûfe), es-Serât denen ve Fırat’tan akıp gelen bir nehrin üzerindedir. Kûfe, âlimlerin hicret yurdu. O (Kûfe), Nûh (a.s.)’ın yurdu idi. Fâre’t-tennûr¹³ orada gerçekleşmiştir. Ve o, şehirlerin en hoş ve en sevimli olanlarındandır.] [Ömer] İbnü’l-Hattâb [r.a.]’ın hilâfetinde [Sa’d b. Ebî Vakkâs orayı (Kûfe) fethetti.] O (Kûfe), Basra’dan sonra Müslümanların tasarladığı ilk şehirdir.

2.7. el-Basra Şehrini Bahsi

Dördüncü iklimdedir. İlk meridyenden uzaklığı 64 derecedir ve bu, mil cinsinden 4884 mildir.

Basra Medînetü’l-dünyâ (Dünya’nın Şehri), Irak’ın (askeri) üssü, tacirlerin panayırıdır. 2 fersah uzunluğunda ve 1 fersah genişliğinde dikdörtgendir.

Onu (Kûfe’yi) Ömer b. el-Hattâb’ın hilâfetinde hicretin 14. senesinde ilk muhacirlerden olan ve el-Übülle’yi fetheden ‘Utbe b. Ğazvân planladı (projesini çizerek kurdu).

Oradan kuzey yönünden, 3 fersah uzaklıktaki el-Batîhe (el-Buteyhe)’den gelen ve

¹³ Fâre’t-tennûr (فَارَ التَّنُّورُ) ibaresi Kur’an-ı Kerîm’de Hûd suresinin 40. ayetinde geçer. “حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ الْثُّورُ....” (Buyruğumuz gelip tandır kaynamaya başladığı zaman ...) Büyük tufanın başlangıç işaretine vurgu yapmaktadır.

suyu tatlı olan bir nehir vardır.

Kûfe ve Basra şehirleri bir hat üzerindedir. İkisi arasında 7 günlük yürüyüş mesafesinde bir deniz vardır. Bu mesafenin ortasında Vâsıt şehri bulunmaktadır.

2.8. Vâsıt Şehrinin Bahsi

Dördüncü iklimdedir. İlk paralelden uzaklık Basra ve Kûfe şehrinin uzaklığı gibidir. İlk meridyenden uzaklığı 71 derecedir ve bu, mil cinsinden 4636 mildir.

Basra ile Kûfe'nin arasında bulunmasından dolayı Vâsıt diye isimlendirilmiştir. Kadim değildir. Onu Abdülmelik b. Mervân'ın valisi el-Haccâc b. Yûsuf inşa etti. İnşasının sebebi ise Abdülmelik'in el-Haccâc b. Yûsuf'a savaşlarda kendisine yardımcı olmaları için Şam halkından askerler göndermesiydi. Irak halkı onlardan usandı çünkü evlerinde konaklıyorlardı ve onların kadınlarına bakıyorlar idi (dil uzatıp küstahça davranıyorlardı). Bunu Abdülmelik b. Mervân'a şikâyet ettiler. (Abdülmelik) el-Haccâc'a Şam halkı için onları nakletmesi için şehir kurmasını emretti.

2.9. 'Abbâdân Şehrinin Bahsi

el-Ahvâz'dadır. Dördüncü iklimdedir. İlk meridyenden uzaklığı 75 derecedir ve bu, mil cinsinden 4950 mildir. İlk paralelden uzaklığı 31 derecedir ve bu mil cinsinden 2236 mildir.

Bahrü'l-'Irâk sahilindedir. el-Bahrü'l-'Azîmi'l-Ahdar (Büyük Yeşil Deniz)'e bitişiktir. Halkıyla mâmûrdur. Orada murabıtlar ve zahitler vardır. Orada el-'Abbâdâniyye hasırı üretilir. Yakınında el-Bahrü'l-'Azîm'de Fırat (Nehri) bulunur.

2.10. Sîrâf Şehrinin Bahsi

Üçüncü iklimdedir. İlk meridyenden uzaklığı 79 derecedir ve bu ise mil cinsinden 5224 mildir.

O (Sîrâf), Bahrü'l-'Irâk sahilinde olup Fârs kûrelerindendir. Valilerin ikamet ettiği, iyi konumda ve saygın bir şehirdir. Çevresinde genişlik ve bolluk olup güzel kokulu bitkilerin ve ağaç türlerinin olduğu harika bostanlar vardır. Halkı dağdan gelen pınarlardan su içer. Halkının çoğu Fars eşrâfından Acem'dir. Onun kûrelerini Osmân b. 'Affân'ın hilâfetinde Abdülmelik b. 'Âmir b. Kurayz fethetti.

2.11. San‘â (Allahu Te‘âlâ onu korusun) Şehrinin Bahsi

Yemen’de bir şehirdir, onun başkentidir ve orada ondan daha büyüğü yoktur.

O (San‘â), dağlık ve kırdır. Havası ılıman ve suyu hoştur. Ağaçları meyve verir. Bundan dolayı yılda iki defa ekip biçiyorlar çünkü onların iki kışı iki yazı vardır. Bu (durum) ilk paralel çizgisinden uzaklığı 24 dereceden az olan her belde için geçerlidir.

San‘â’nın ilk paralelden uzaklığı 14 dereceden daha azdır ve o birinci iklimdedir.

Etrafı kırmızı ve yeşile boyanmıştır (bununla süslenmiştir). Belirli vakitlerde yağmurlar beklendiği için zemini döşenmiştir (alt yapısı oluşturulmuştur). Gökyüzü onları yazın bir ay ve kışın bir ay yağmurla ıslatır ve bu yağmurlar genelde akşam vakti olur. Bu yüzden onlar evlerini serili olduğu için boşaltmada acele ediyorlar. Sel, tüm çerçöpü çıkarıyor ve kanallar vasıtasıyla tarlalarına ulaşıyor. Oranın vadi üzerinde caddeleri ve suru vardır. Camisinde bir peygamberin kabri bulunmaktadır. Onların (halkın) katında çok meyve vardır. Onlar zarif elbiseler ve harika kapkacaklar üretirler. Yüzük taşları ve inci delme ustasıdır. Onlar Kitâbü’l-‘Azîz (Kur’an)’ı ve ilimleri okumak için mescitte toplanırlar. Allah onunla faydalandırsın, âmin.

2.12. ‘Aden Şehrinin Bahsi

Birinci iklimdedir. İlk meridyenden uzaklığı 65 derecedir ve mil cinsinden 820 mildir.

İki yazı ve iki kışı vardır. Güneşin mesamesi yılda iki kez tepelerine çıktığı için sıcaklık şiddetlidir. Bu durum birinci iklimdeki tüm beldeler için geçerlidir.

Aden, Bahrü’l-‘Azîm (Kızıldeniz?) sahilindedir. Balıkçılar vardır ve denizden cevher çıkarırlar. Orada gölet ve nehirler vardır. Halkı ise Arapları andırır. Oraya tek bir yönden başka girilmez. O (Aden), büyük ve mâmûrdur. Orada ağaçlar yoktur ve tarım yapılmaz. Geçimlikleri balıktandır. Orada ince elbiseler ve harika kapkacaklar üretilir.

2.13. ‘Ummân Şehri

İkinci iklimdedir. İlk meridyenden uzaklığı 84 derecedir ve mil cinsinden 5544 mildir. İlk paralelden uzaklığı 30 derecedir ve bu, mil cinsinden 1780 mildir.

O, deniz kıyısındadır. Demir kapılarla müstahkemdir. Orada akan sular, mâmûr çarşılar, bostanlar, hurma ve muz (ağaçları) ve çeşitli meyvelerin yanı sıra buğday, arpa ve pirinç vardır. Beldeleri 80 fersah genişliğinde büyüktür. Ovalar ve dağlar vardır. Orada şeker kamışı vardır. Halkının (başında) reisleri el-Cümem (الجمم) ve eşrâfının reisleri el-Kelânis (القلانس) bulunur.

2.14. Sebe' Şehri

İkinci iklimdedir. İlk meridyene uzaklığı 65 derecedir ve bu, mil cinsinden 4290 mildir. İlk paralelden uzaklığı 17 derecedir ve bu, mil cinsinden 1080 mildir.

Orada altın madenleri vardır. O, Belkîs şehridir. Orada onun (Belkîs'in) tahtı ve o tahtın üzerine kurulduğu, Süleymân b. Dâvûd (a.s.) zamanında kesilen sütunların kalıntıları da vardır. Onun (Sebe') yakınında nimetleri ve ağaçları çok olan Ma'rib şehri vardır. Bu şehirde bir kadın, başının üzerinde bir sepet (miktal) ve elinde bir iğ (iplik eğirme aracı) ile dışarı çıkardı ve uzun uzun uzanan ağaçların arasından yürürdü. Bu ağaçlar o kadar bol ve bereketliydi ki döndüğünde hiçbir meyveyi koparmadan veya toplamadan yalnız kendiliğinden dökülen meyveler ile sepeti dolmuş olurdu. Kâfir oldular ve Allah, onlara 'Arim selini gönderdi. Set gece yıkılırdı, gündüz onu tamir edemiyorlardı. O, Allah'ın aziz kitabında zikrettiğidir: "Andolsun ki Sebe' halkı için yurtlarında bir ibret vardı, iki bahçe ...",¹⁴

2.15. Hadramût

Birinci iklimdedir. İlk meridyenden uzaklığı 71 derecedir ve mil cinsinden 4680 mildir. İlk paralelden uzaklığı 12 derecedir ve bu, mil cinsinden 792 mildir.

Yemen beldelerindendir. Hadramût beldeleri çoktur ve birbirine bitişiktir. Ve hurmaya, ağaçlara ve tarlalara sahiptir. Halkı çok sayıda kabilelerdendir. Onlar Emîrû'l-Mü'minîn Alî b. Ebî Tâlib ve Fâtıma binti Resulullâh (a.s.)'ın hükümleri doğrultusunda hükmediyorlar ve şöyle diyorlar: "Her dinde Allâh ve onun Resûlü'nün hükmünden başka hüküm yoktur."

Aden ve Hadramût arasında çöller ve ağaçlarla kaplı büyük dağlar vardır. Orada ağaçlar ve asmalarda yaşayan dişi maymunlar/şebekler vardır. Bu maymunları köpekler ile avlıyorlar. Ağaçlarının çoğu hurma ağacıdır. eş-Şeb (الشب), akan pınarlardan nehre dönüşür, sonra katılaşır ve taşa dönüşür.

Ummân yakınında Sukutrâ (Sokotra) şehri vardır. Orada Sabirü's-Sokotrî (Aloe perryi, Socotrine aloe, Sokotra aloesi) bulunur.

Yemen halkı akıl ve kıvrak zekâ sahibi bir halktır. Allâh (azze ve celle) dedi ki;

¹⁴ Tırnak içindeki ibare Sebe suresinin 15. ayetinden bir kesittir. Meali şöyledir: "Andolsun, Sebe' halkı için kendi yurtlarında bir ibret vardı: Biri sağda biri solda iki bahçe bulunuyordu. Onlara şöyle denilmişti: "Rabbinizin rızından yiyin ve O'na şükredin. Beldeniz güzel bir belde, Rabbiniz de çok bağışlayıcı bir Rabdir."

“Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin...”¹⁵

2.16. el-Bahreyn Şehri

İkinci iklimdedir. Yemen’in başlangıcında bulunur. O, büyük bir şehirdir. Orada su elle kazılacak kadar yere yakındır. Hurma, nar, turunc ve incir vardır. Zemini çok sıcak olduğu için (ahâlisi) sabah ve akşam dışında yürümezler. Orada rüzgarın sürüklediği ve bazen beldelerinin üzerini kaplayan kumlardan büyük dağlar (kum tepeleri) vardır. Daha önce de bahsedildiği gibi Bahreyn ve Ummân arasında kum dağlarının kestiği bir yol vardı. Bundan dolayı Bahreyn’den Ummân’a deniz (yolu) dışında ulaşamaz. Orada iki büyük dağ bulunur, deniz ile ikisi arasında 10 günlük yürüyüş (mesafesi) vardır. Hicr, Bahreyn’in merkezidir. Onun halkı Arap’tır. Onlar Resulullâh (s.a.v.)’a heyet gönderenlerdi.

2.17. et-Tâif ve el-Yemâme

O Mekke ile birlikte tek hat üzerinde ikinci iklimdedir. İlk paralele uzaklığı (Mekke ile) eşittir. Tâif, Mekke’ye Yemâme’den daha yakındır. Mekke’den Tâif’e 2 günlük yürüyüştür ve Tâif’ten Yemâme’ye de böyledir. Halkı Araplardandır. Merkezi Hicrû’l-Yemâme’dir. Hayrı ve verimliliği çoktur. Ağaçlarının çoğu hurmadır.

2.18. Dımaşk Şehri

Dördüncü iklimdedir. İlk paralelden uzaklığı 33 derece ve ilk meridyenden uzaklığı 60 derecedir.

O (Dımaşk), kadim bir şehirdir. İslâm ülkesinde ve Rum ülkesinde onun benzeri yoktur. Taşlardan surları vardır ve çevresi 12 mildir. Onu Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh sulh yoluyla fethetti ve sulh antlaşması onların nezdindedir.

Orada el-Kaskâr (القسقار) denen kilisede Yahyâ b. Zekerıyyâ’nın kabri vardır. el-Urunt Nehri orada olup kıyısında imaretler, köyler ve bahçeler vardır. Dağ kanallarından gelen, şehrin evlerine dâhil olan ve her yöne dağılan birçok pınarlar vardır. Halkı Acemlerden ve Araplardan kavimdir. Mescidi güzelliği ve mükemmelliği açısından dünya harikalarından biridir.

¹⁵ Tırnak içindeki Bakara suresinin 199. ayetinden kesittir. Meali şöyledir: “Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin ve Allah’tan bağışlanma dileyin! Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”

2.19. Haleb Şehrinin Bahsi

Aynı şekilde dördüncü iklimdedir. Antakya'ya yakındır. 'Avâsım valileri orada oturur. Halkı tarafından imar edilmiştir. Orada Benî Hâşim'in konakları vardır. İlk meridyene uzaklığı 63 derecedir.

2.20. Taberiye Şehrinin Bahsi

Uzaklığı ilk meridyenden 58 derece ve ilk paralelden 32 derecedir. O, el-Ürdün şehridir. Dağların eteğinde, büyük bir gölün kıyısında yer alır; gölden bir nehir çıkar. Orada bir sıcak su kaynağı vardır; ondan hamamlara giden kanallar çıkar. Onu (suyu) ısıtmaya ihtiyaç duymazlar. Orayı 14 yılında 'Amr b. el-'Âs fethetti. Yûsuf (a.s.)'ın kuyusu oradadır.

2.21. 'Askalân Şehri

Dördüncü iklimdedir. İlk paralelden uzaklığı 33 derecedir. Levant Denizi sahilindedir. Mermerle döşeli çarşıları vardır. Hurma vardır ve suyu pınarlardandır. İbrâhîm (a.s.) oradaydı ve orada Nemrûd b. Ken'ân'ın şaşılacak izleri vardır. O, Mısır ve Şam sınırları arasındadır.

2.22. Tarsûs Şehri

Dördüncü iklimdedir. Uzaklığı ilk meridyenden 58 derece, ilk paralelden 36 derecedir.

Onu 170 yılında (Hârûn) er-Reşîd bina etti. Orada Rûm beldelerinden gelen ve onu tam ortasından ikiye bölen akan nehir vardır. Halkı her millettten olan karışık bir halktır. Dimaşk ve kûrelerinin haracı 600.000 dinara ulaşır ve Tarsûs'un haracı 300.000 dinardır.

2.23. el-Mevsıl (Musul) Şehri

Dördüncü iklimdedir. İlk meridyenden uzaklığı 69 derecedir.

Dicle'nin batı bölgesindedir. Onu (Musul) Muhammed b. Mervân b. el-Hakem; kardeşi Abdülmelik b. Mervân'ın hilâfetinde, Cezîre valiliği sırasında inşa etti. Oraya insanları nakletti.

Musul'un çok sayıda kûresi vardır. O (Musul) şerefli ve büyüktür. Musul'un¹⁶ haracı 6 milyona ulaşır. Halkının çoğu Hemedân'dandır. Musul'dan Azerbaycan'a yol bir ay sürer.

¹⁶ Dipnotlu kelime eserde Ummân diye geçiyor. Bu muhtemelen müstensih hatasıdır. İbareyi çeviride Musul diye düzelttik.

Azerbaycan büyük bir şehirdir. Kûreleri ve âmillikleri vardır. Orada Mecûsîlerin uzun ömürlü olan bir ateş vardır. Allâhu Teâlâ onlara lanet etsin.

2.24. Hemedân Şehri

Dördüncü iklimdedir. Uzaklığı ilk meridyenden 73 derece, ilk paralelden 36 derecedir.

Hemedân, kûreleri ve bölgeri çok olan geniş bir ülkedir. 23 yılında fethedildi ve malları Basra hazinesine kaldı. Halkı yaz ve kış aylarında akan pınarlardan ve vadilerden su içer.

Hemedân ile Nihâvend arası 2 merhaledir. Önemli şehirdir. Farsların meclisi oradadır.

2.25. İsbahân (İsfahan) Şehri

Dördüncü iklimdedir. İlk meridyenden uzaklığı 75 derecedir. Önemli bir şehirdir. Halkı farklı milletlerdendir. Çoğu Acem'dir. Orada vadilerden ve pınarlardan akan sular vardır. (İbn) Kuteybe dedi ki İsfahan'ı Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ömer b. el-Hattâb zamanında cebren fethetti. 23 yılında fethedildi. Haracı 10 milyon dirhemdir. Farsların hükümdarı Enûşîrvân orada doğdu.

2.26. er-Rey Şehri

Dördüncü iklimdedir. Uzaklığı ilk meridyenden uzaklığı 74 derece ve ilk paralelden 34 derecedir.

Önemli şehirdir. Halkı Fars, Arap ve Türklerin karışımıdır. Oranın adı [el-Mehdiyye]¹⁷ şeklindedir çünkü el-Mehdî, el-Mansûr'un hilâfetinde oraya yerleşti er-Reşîd orada doğdu.

Orayı Ömer b. el-Hattâb'ın zamanında, 24 senesinde Karaza b. Ka'b el-Ensârî fethetti. Halkı pınarlardan ve Deylem ülkesinden gelen büyük nehirlerden su içer. Orada ağaçlar çoktur.

¹⁷ Köşeli parantez içinde belirtilen el-Mehdiyye ibaresi eserin Arapça aslında "el-Hamdulillâh" şeklinde geçmekte olup Zikrû'l-ekâlîm'e dayanılarak tarafımızca el-Mehdiyye diye düzeltilerek çevrilmiştir. Nitekim el-Hamdulillâh ibaresi bir müstensih hatasıdır ve mantık olarak da metnin akışıyla uyumamaktadır. Eserin muhakkiklerinden biri olan F. Sa'd (1988, s. 67), el-Mehdiyye kullanımının Ya'kûbî'ye ait el-Büldân isimli alternatif coğrafya eserinden hareketle doğrulandığını belirtmektedir.

2.27. Hulvân Şehrini Bahsi

Dördüncü iklimdedir. Uzaklığı ilk paralelden 34 derece, ilk meridyenden 72 derecedir.

O, önemli şehirdir. Halkı Arap, Fars ve Kürtlerden bir karışımdır. Ömer b. el-Hattâb'ın zamanında fethedildi. Orada Fars hükümdarlarının eserleri vardır. Bazıları bazısının üzerinde olan nehirler vardır. Hulvân ve Bağdâd arası Tûsân şehridir.

2.28. Taberistân Şehri

Horasan âmilliklerindedir. Büyük bir memlekettir. Vadilerle erişilmez çok sayıda hisarı bulunan ülkedir. Halkı Acem'in eşrâfı ve onların hükümdarlarının çocuklarıdır. Onlar çehreleri bakımından insanların en güzelidirler. Yezdicerd'in Farslara galip geldiği sırada orada kızlarını ve cariyelerini geride bıraktığı, Tûsân halkının onlarla evlendiği zikredilmiştir. Orayı Osman'ın zamanında Sa'îd b. el-'Âs sulhen fethetti. Ömer b. el-A'lâ' da orayı [1]57 yılında fethetti.

2.29. Cürcân Şehrini Bahsi

Beşinci iklimdedir. Uzaklığı ilk meridyenden 80 derece ve ilk paralelden 39 derecedir. Horasan şehirlerinden el-Îlî Nehrine kadardır.

Muâviye b. Ebî Süfyân'ın hilâfetinde fethedildi. Sonra Yezîd b. el-Mühelleb, Süleymân b. Abdülmelik'in hilâfetinde onu fethedene kadar halkı İslâm'dan irtidad etti.

O, büyük şehirdir. Haracı 10 milyon dinara ulaşır. Orada Halanc ağacı ve başkalarından iyi kereste ve ipekli giysi cinsleri üretilir. Orada büyük çift hörgüçlü deve vardır. Hurma çoktur. O (Cürcân) ile Rey arası 9 merhaledir.

2.30. Nîsâbûr Şehrini Bahsi

Beşinci iklimdedir. Uzaklığı ilk meridyenden 82 derece ve ilk paralelden 39 derecedir.

Nîsâbur çok sayıda küreye sahip geniş bir beldedir. Osmân b. Affân (r.a.)'ın hilâfetinde, 30 senesinde Abdullâh b. 'Âmir b. Kurayz orayı fethetti. Halkı Arap ve Acem karışımdır. İçme suyu vadilerden ve pınarlardan (gelir). Haracı 5 milyon dirhemdir. Horasan âmilliklerindedir. Orada ipekten ve pamuktan zarif elbiseler imal edilir.

Tûs şehri Nîşâbur'un kürelerinden biridir. Orada Araplardan bir kavim vardır.

Halkının çoğu Acemdir. Emîrû'l-mü'minîn er-Reşîd orada vefat etti ve kabri oradadır. İlk meridyenden uzaklığı 83 derece ve ilk paralelden 39 derecedir. Onun haracı Nîşâbur haracına dâhil edilir.

2.31. Merv Şehrini Bahsi

Beşinci iklimdedir. Uzaklığı ilk meridyenden 85 derece ve ilk paralelden 38 derecedir.

Horasan kûrelerinin en saygınıdır. Orayı Osman'ın hilâfetinde, 31 yılında Hâtim b. en-Nu'mân el-Bâhilî fethetti. Halkı Acem eşrâfıdır. Orada Araplardan Ezd (kabilesinden) bir halk da yaşar. Horasan valileri orada ikamet ederler. Halkı pınarlardan ve vadilerden su içer. Orada pamuktan yapılmış el-Merviye elbiseleri üretilir. Merv şehrinden Serahs şehrine 3 merhaledir.

2.32. Serahs Şehri

Beşinci iklimdedir. Uzaklığı ilk meridyenden 84 derece ve ilk paralelden 38 derecedir.

O, önemli beldedir. Mühim ve görkemli şehirdir. (Arazisi) kır, dağlar ve kumdur. Orada karışık bir halk vardır. Osman'ın hilâfetinde Abdullâh b. Hâtim eş-Şâmî orayı fethetti. Ahâlisi kuyulardan su içer. Nehir ve pınar yoktur. Haracı 1 milyon dirhemdir. Horasan kûrelerindendir. Nîsâbur'dan Herât'a her merhalesi tam bir berîd olan 10 merhaledir.

2.33. Herât Şehri

Beşinci iklimdedir. Horasan beldelerinin en büyüklerindendir ve imar edilmiştir. Halkı çehreleri bakımından insanların en güzeli. Orayı Osman b. Affân'ın hilâfetinde el-Ahnef b. Kays fethetti. Halkı Acem eşrâfıdır. Orada Araplardan bir kavim vardır. Halkı vadilerden ve pınarlardan su içer. Oranın Haracı Horasan haracına dâhildir. Herât'tan Sicistân'a 3 merhaledir.

2.34. Sicistân Şehri

Dördüncü iklimdedir. Uzaklığı ilk meridyenden 64 derece, ilk paralelden 32 derecedir.

Önemli bir beldedir. Horasan kûrelerine benzer çok kûreleri vardır. O, Sind beldelerine bitişiktir ama ayrılmıştır. Oraya giden yol çöl ve çorak arazidedir. Oraya yerleşen

valilerin ilki Ma' b. Zâide eş-Şeybânî 'dir. Sonra (Sicistân) çok kere münafık oldu. Orası ilk defa Osmân b. Affân'ın hilâfetinde fethedildi. Onun hükümdarlığı tüm günleri boyunca sulh ile devam etti. Abbâsilerden Ebû Ca'fer el-Mansûr hilefete geçtiğinde orayı Horasan âmilliğine dönüştürdü ve Ma'n b. Zâide'yi oraya vali atadı. Ve Horasan, onun haracı 10 milyondur.

2.35. Kirmân Şehri

Üçüncü iklimdedir. Uzaklığı ilk meridyenden 90 derece ve ilk paralelden 30 derecedir.

Büyük ve görkemlidir. Küreleri ve yöreleri vardır. Suları azdır.

Orayı Osman'ın hilâfetinde Abdurrahmân b. Semüre b. Habîb fethetti ve onun halkıyla 2 milyon dirhem (karşılığında) sulh yaptı.

Kirmân şehrinin en güzel bölgeleri Sind ile bitişir.

2.36. Hârezm Şehri

Altıncı iklimdedir. Uzaklığı ilk meridyenden 91 derece ve ilk paralelden 42 derecedir.

O, Horasan şehirlerindendir ve büyüktür. Orayı ve âmilliklerini büyük bir sur kuşatıyor idi ancak çoğu yıkıldı. O (Hârezm) çölün ve kumluğun ortasındadır. Onunla Sicistân'ın arası 1 merhaledir. Cürcân diye de bilinir.

2.37. Belh Şehri

Beşinci iklimdedir. Uzaklığı ilk meridyenden 88 derece ve ilk paralelden 37 derecedir.

Orada birçok şehir ve küre vardır. Onun 49 kabristanı bulunur. Büyük Horasan'ın askeri üssüdür. Büyüktür ve kıymeti yücedir. Etrafı surdur. (Surun) 12 kapısı vardır.

O (Belh), Horasan beldelerinin ortasıdır. Abbâsîlerin hilâfetinde Horasan âmilliklerinde valilikleri uzun sürdüğü için Bermekîlerin sarayları ve konakları oradadır.

Belh'in doğu tarafında büyük nehir vardır.

2.38. Buhârâ Şehri

Beşinci iklimdedir. İlk meridyenden uzaklığı 87 derecedir.

Çok sağlam ve zapt edilmesi zor olan geniş bir beldedir.

Orayı Muâviye b. Ebî Süfyân zamanında Sa'îd b. Osmân b. Affân fethetti. Sonra

(halkı) münafık oldu. Yezîd b. Muâviye'nin hilâfetine (yine) fethedildi. Sonra el-Velîd b. Abdûlmelik b. Mervân döneminde Kuteybe b. Müslim gelene kadar direndi. Sonra (Kuteybe) orayı fethetti. Haracı 1 milyon dirhemdir.

Buhara'dan Hind beldelerine 7 merhaledir.

2.39. Semerkand Şehri

Beşinci iklimdedir. Uzaklığı ilk meridyenden 89 derece ve ilk paralelden 36 derecedir.

O, nüfusunun çokluğu ve girilmesi zor olması bakımından beldelerin en büyüklerinden ve saygınlarındandır. Türk beldelerinin kalbinde yer alır. Fethedildikten sonra münafık oldu. Sonra el-Velîd zamanında Kuteybe b. Müslim onu fethetti ve oranın hükümdarıyla sulh yaptı. Orada Türk ülkesinden gelen ve Tâsif denen büyük bir nehir vardır.

2.40. el-İskenderiyye Şehri

Batıda Mısır topraklarındadır. Uzaklığı ilk meridyenden 51 derece ve ilk paralelden 30 derecedir.

Harika beldelerden biridir. Orada ilginç binalar vardır. (Şehrin) 300 yılında inşa edildiği zikredilmiştir. Gözlerindeki beyazlığın (beyaz kısmın) çok olmasından korktukları için 70 sene boyunca gündüz vaktinde yüzlerinde siyah çaputlar olmaksızın yürüyemedikleri aktarılmıştır. İskenderiye'nin evlerinin üzerinde mermerden dar yollar vardır. Evlerdeki dört sütun üzerinde fener vardır. Onun (dar yolun) uzunluğu 300 zirâdır. Şehir mermerler ve surlarla kuşatılmıştır. Firavun'un kubbesi oradadır. Süleymân b. Dâvûd (a.s)'ın yıkılmış ve geriye izleri kalmış kasrı vardır. Orada zamanın tamamı boyunca sürekli dönen bir sütun bulunmaktadır. Deniz kıyısında ibadet edenlerin ve yabancıların konakladığı ribatlar vardır. Eskiden, deniz fenerinin tepesinde bilge kişiler tarafından yapılmış bir ayna bulunuyordu. Bu ayna sayesinde Konstantiniyye ve Rum diyarı gözlemlenebiliyordu. Ancak aynayı yerinden indirmek için çeşitli hileler denendi fakat kimse onun yönünü değiştirmeye veya başka bir yere taşımaya muvaffak olamadı.

2.41. Dimyât Şehri

Dördüncü iklimdedir. İlk meridyenden uzaklığı 53 derecedir.

Levant Denizi kıyısındadır. Halkı zengindir ve başka hiçbir ülkede benzeri üretilmeyen kaliteli elbiseler üretmek dışında bir işleri yoktur. Bu, havası hoş olduğu içindir.

Çünkü kuzey yönünden orayı deniz kuşatır ve Nîl'in haliçleri orada ayrılır. Dimyât'tan Rûm'a seyahat edilir. Kıbrıs ve Girit adaları denizde birbirine yakındır. Un ve meyveleri Dimyât ve Tinnîs limanına taşınır. Deniz kıyısındaki Dimyât, Tinnîs şehrine yakındır ve onunla tek hat üzerindedir.

2.42. Tinnîs Şehri

Dördüncü iklimdedir. Uzaklığı ilk meridyenden 54 derece, ilk paralelden 31 derecedir.

Büyüktür ve halkının çoğu Hristiyan'dır. Onlar tırâzü's-sultân (sultan nakışı) işliyorlar. Çok güzel kıyafet çeşitleri vardır. Deniz orayı her yönden kuşatıyor ve tekneler dışında buraya ulaşım yoktur. Deniz dalgalarının kendisine çarptığı taştan yapılmış surları vardır. Yılın altı ayı suyu tuzludur ama Nîl Nehri taşıdığı zaman suyu tatlılaşır çünkü onun suları taşıdığına haliçlere ulaşır. Halkı zengindir. Orada avlanmaksızın sahile çıkan çokça balık vardır.

2.43. Mısır (Kahire) Şehri

Üçüncü iklimdedir. Uzaklığı ilk meridyenden 54 derece ve ilk paralelden 29 derecedir.

Büyüktür. Nîl üzerindeki uzunluğu fersahlarcadır. Yukarı Plato'da Nubya beldelerinin karşısında çok sayıda arazisi vardır. Orada iki piramit bulunur. Yüksekliği 100 zirâdır. Kayadan yapılmıştır. Yûsuf (a.s.) zamanında orada yiyecekler toplanıyordu. Bazı hamamlarında mermer bir cariyeye (heykeli) bulunmaktadır. Su onun (heykelin) ön kısmının üzerinden akar. Denir ki o, Firavun'un cariyelerinden bir cariyedir. Nîl üzerinde kayadan yapılmış bir erkek (heykeli) var. Onda (heykelde) Nîl'in taşkın ve çekilmesine dair çıkış alametleri vardır. Onunla ilgilenmeleri için bir kavim anlaşılmayla görevlendirilmişti. (Nîl) Taştığı zaman bütün arazilerini ve tarlalarını suladı. Nîl, Sûdân beldelerinden gelir. Kaynağı ilk paralelin gerisindeki el-Kamer dağıdır ve neredeyse kimse ona ulaşamaz. Mısır'da hurma, muz ve şeker kamışı vardır. Mukattam dağının yakınında onların mezarları vardır. Mısır âmillikleri büyük ve çoktur.

2.44. Kulzum Şehri: O, es-Süveyş'tir

Üçüncü iklimdedir. Uzaklığı ilk meridyenden 56 derece ve ilk paralelden 28 derecedir.

Kulzum Denizi kıyısındadır. Oradan Mekke'ye, oradan Cidde şehrine denizden seyahat edilir (geçilir). Mısır ile Kulzum şehri arasında içinde yapıt ve mal bulunmayan, ıssız ve kurak araziden oluşan 3 günlük yürüme mesafesi vardır. O, İsrâîloğullarının kendisinde kayb olduğu çöl yeridir. Kulzum Denizi, Allahu Teâlâ'nın İsrâîloğulları ile birlikte denizden geçerken Mûsâ b. 'İmrân (a.s.) için ikiye yardığı ve izinin olduğı denizdir. Orası gemilerin nadiren kurtulduğı bir yerdir. Orada Tûr-i Sînâ, bir köprü ve rahipler için yatacak yerler bulunmaktadır. Sonra daüzerinde kilise ve muhteşem eserler bulunan 6500 basamaklı bir dağ yükselir. O dağ Allah'ın Mûsâ b. 'İmrân için tecelli ettiğı zaman Allah "onu darmadağın etti."¹⁸ diyerek haber verdiğı dağdır. Kulzum şehri tüccarların yurdudur ve Hindistan'dan gelen gemilerin limanıdır.

2.45. Medyen Şehri

Üçüncü iklimdedir. Uzaklığı ilk meridyenden 61 derece ve ilk paralelden 29 derecedir.

Şâm ve Mısır hududu arasındadır. Şu'ayb (a.s.)'ın şehridir. Orada koyunlarıyla birlikte sığındığı mağarası vardır. Orada içinde çürümüş kemikler ve üzerinde sütunların inşa edildiğı kayaya oyulmuş evler ve yeraltı mağaraları bulunan çok dağ vardır. Onlar Şu'ayb'in kavmidir. Allahu Teâlâ onları helak ettiğinde "onları bir çığlık aldı."¹⁹ Geceleri çığlığı duymamak için yer altındaki mağaralara girdiler ve öldüler. Medyen'de Mûsâ (a.s.)'ın (içmek için) su çektiğı kuyu olup onun üzerinde yapılmış bir kabir vardır.

2.46. 'Aynü's-Sems

Üçüncü iklimdedir. Uzaklığı ilk paralelden 30 derece ve ilk meridyenden 54 derecedir.

Firavun'un şehri ve krallığının yeri idi. Orada acayip eserler, anıtlar, binalar, sütunlar, heykeller ve yazıtlar vardır. Taşlarda kurulmuş (taşların üzerinden akan) nehir vardır. Etrafında mermerden yapılmış bir çardak vardır. Onun üzerinde (Firavun) cariyeleriyle birlikte oturuyor idi. Nehir bal ve şarap akıyordu. Orada Firavun'un hanımının hizmetçisine

¹⁸ Tırnak içindeki ibare A'râf suresinin 143. ayetinden bir kesittir. Meali: "Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım" dedi. Allah da, "Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin." dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca "Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim" dedi."

¹⁹ Tırnak içindeki ibare Hûd suresinin 94. ayetinden bir kesittir: Meal: "(Azap) emrimiz gelince Şu'ayb'ı ve onunla birlikte iman edenleri, katımızdan bir rahmetle kurtardık. Zulmedenleri ise o korkunç (uğultulu) ses yakaladı da yurtlarında diz üstü çökekaldılar."

ait olduğu söylenen mermerden yapılmış ucube bir tasvir vardır. Orada taştan iki put vardır. İkisinden biri ağlar ve diğeri güler.

2.47. Trâblus Şehri

Dördüncü iklimdedir. Uzaklığı ilk meridyenden 36 derece, ilk paralelden 34 derecedir.

(Trablus) Levant Denizi kıyısındadır. Orada 1000 gemilik büyük bir liman vardır. Halkı Kureyş'tendir. Onları Muâviye b. Ebû Süfyân nakletti. Orada incir ve zeytin ağaçları ve birçok köy vardır.

Trablus ile Kayrevân şehri arası 6 günlük yürüyüş (mesafesi)dir. Trablus ile doğudaki Sirte arasında susuz çöller ve kumluklar vardır.

Sirte şehri büyüktür. Orada Cuma mescidi, küçük bir akarsu ve hurma ağaçları vardır. O (Sirte), Levant Denizine yakındır. Onunla Ecdâbiyye arası 3 günlük yürüyüş (mesafesi)dir.

Ecdâbiyye ise arak ağacından başka ağaçları bulunmayan kumluklardadır.

Bu şehirler Kayrevân ile Mısır arasındaki ilk koridordadır.

Eyle şehri içinde, ellerinde Alî b. Ebî Tâlib (r.a.)'in hattıyla yazılmış en-Nebî (s.a.v.)'in ahdini bulunduran bir grup Yahudi'nin bulunduğu şehirdir.

2.48. el-Kayrevân Şehri

Dördüncü iklimdedir. İlk meridyenden uzaklığı 31 derecedir.

O, İfrîkiyye'nin merkezi ve kalesidir. Büyük ve görkemlidir. Eski değildir. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hilâfetinde inşa edildi. Muâviye, 'Ukbe b. Nâfi' el-'Usûnî el-Kureşî'yi Mısır ve İfrîkiyye bölgesine vali tayin ettiğinde Kayrevân şehrini planlı tasarladı. Daha önceleri burası çok sayıda yırtıcı hayvan, aslan ve yılan bulunduğu için içine girmek mümkün olmayan cangıl ve geçilmesi zor bir yerdi. Vali 'Ukbe b. Nâfi' orası için Allah'a dua etti. Böylece zikredilen (görüntüden) geriye hiçbir şey kalmadı, sadece hayvanlar ve aslanlar yavrularını ağızlarında ve ellerinde taşıyacak bir şekilde kaçarak çıktılar. Ona Ebî'r-Rebî'a ismi verildi. Şehrin kapısının yakınında gemilerin geçtiği büyük bir havuz vardır. Orada bir cami bulunur. Her cuma günü gün doğmadan önce suyla doldurulan iki silindir sütun vardır. Rum hükümdarı bu ikisini almak için (ekip) göndermiş ve bu ikisinin karşılığında para teklif etmiş, fakat onun bu teklifi kabul etmemiştir.

2.49. Tâhert Şehri

Dördüncü iklimdedir. Uzaklığı ilk meridyenden 22 derece, ilk paralelden 33 derecedir.

O önemli ve merkezi bir şehirdir. Halkı Berberîdir. Levant Denizine yakındır. Üç kapısı olan bir Cuma mescidi vardır. Berberî beldelerinin en saygınlarından biridir. Etrafı kum, çöller ve imaretlerle çevrilidir.

Berberiler çadırlarda yaşarlar ve Arapların yaptığı gibi bir yerden bir yere taşınırlar. Onlar birbirleriyle savaşıyor, kaba ve cahil bir kavimdir.

Kitabın musannıfı İshâk b. el-Hüseyin dedi: Bütün şehirler açısından belli özellikleriyle meşhur olan bu şehirleri zikrettik. Şimdi ise kısalık ve özlük sağlamak maksadıyla yerleri genel ve toplu şekilde zikrederim. Doğruya muvaffak kılan Allah'tır.

2.50. Berberî Beldeleri ve Onun Bahsi

Dördüncü iklimdedir. Geniştir. Kuzey ve güney yönünden dördüncü ve üçüncü iklimin genişliği boyunca uzanır. Güneyde Sûdân ülkesinin ilk sınırlarına, kuzeyde Levant Denizi'ne, batıda Tanca yakınında batının en büyük okyanusu olan Bahrû'l-Mağrib'e ve doğuda İfrikiyye ülkesine kadar ulaşır.

Şehirlerinden biri Tenes şehridir. Levant Denizinin kıyısındadır. O, Endülüs Denizinde seyahat edenler için limandır.

Ve Bicâye şehrine girilir. Çok nimetleri olan güzel bir şehirdir. Bir camisi vardır. Halkı köpek yer ve burada köpek eti kesen kasaplar vardır. Tâhert şehri ve Fâs arası çölde ve kumluk (arazide) 15 günlük yürüme (mesafesi)dir.

Fâs şehrinin nimetleri çoktur. Orada Cuma mescidi, akan su, ağaçlar ve nehirler vardır. Levant Denizi kıyısındaki Endülüs adasına mukabil bir noktadadır.

Orada (Berberi ülkesinde) Kartacene şehri, Melîle şehri, Tilmisan şehri, Nâkôr (Nekor) ve Tanca gibi birçok şehri vardır.

Tanca şehri Sebte şehrine yakındır. Orası limandır ve Endülüs adasına ve Tanca'nın üst tarafına geçiş yeri vardır.

Sebte şehrinin güney yönünde Ağmât ve diğer şehirler ve Sicilmâse şehrine dek uzanır.

Sicilmâse ise Berberî ülkelerinin sonuncusudur ve Sûdân'a bitişir.

2.51. Sûdân Beldeleri

Büyük ve geniştir. Uzunlukta Bahrü'l-Mağrib'ten Bahrü'l-Kulzum'a uzanır. Büyük ve görkemlidir.

Gana şehri ile Nûbe ülkesi arasında çok sayıda çöl ve kumluk beldeler bulunur.

Nûbe beldeleri çok sıcaktır. Yağış, nehirler, bitkiler ve ağaçlar azdır. Halkı, sıcaklığın şiddetinden dolayı çıplak dolaşır ve kadınlar sadece avret yerlerini örter. Çocuklarını kumda açtıkları çukurlar içinde büyütürler. Aslan, yırtıcı hayvan ve büyük, korkutucu yaratıkların çok bulunduğu bir ülkedir. Ülkelerinde altın çoktur ama onlar pirinci altına tercih ediyorlar. Onlar kadınlar için altından baş takıları ve süs eşyaları üretirler. Nûbe beldelerinde zürafalar vardır. Halkı katır derilerinden giysiler yapar ve onu yıllarca giyerler. Sertliğinden dolayı yırtılmaz.

Habeşistan topraklarının başkenti Cermî şehridir. O, Habeşistan Krallığının merkezidir. Necâşi'nin (idaresinde)dir. Orada altın külçeleri bakır karşılığında satılır ve halkı bunun farkına varmaz. Bir tüccar onlardan biriyle ticaret yapmak istediğinde, ona vereceği şeyi yere koyar. Eğer (karşı taraf) onu beğenirse alır; beğenmezse altınını alır ve oradan gider.

Şehirleri arasında Nûbe sınırında Nîl kıyısındaki Zeğâve (زغوة) şehri, Kos (كوس) şehri, Kuku (كوكو) şehri ve Nîl kıyısındaki Nûbe'deki 'Elve (علوه) şehri bulunmaktadır.

Nûbe toprakları Nîl ile Ekvator'un altından gelen nehir arasındaki körfezde yer alır. Bu bölgelerin güneyinde bulunan topraklar aşırı sıcaklar nedeniyle meskun değildir.

2.52. Endülüs Adası

Büyüktür. Denizler onu kuşatmıştır. Uzunluğu Bahrü'l-Mağribî'den Ahşenbe (Üşbûne) şehrinin hizasından başlayıp Bahrü'l-Cenûbî ile okyanusun birleştiği Cebeli Heykelü'z-Zühre civarına kadar uzanır. Orada Terkûne şehri ile Barşelûne şehri komşudur ve burası Endülüs'ün kapısıdır. Genişlik bakımından güneyde Levant Denizinden kuzeyde okyanusa kadar beşinci ve altıncı iklimler arasında uzanır.

Endülüs'ün merkezi Kurtuba şehridir. O Dârü's-Sünne ve her faziletin toplandığı yerdir ve dünyada onun benzeri yoktur. Bu yüzden ondan bahsetmeye gerek kalmamıştır.

Endülüs şehirlerinden İşbiliyye batıdadır. Büyük bir şehirdir. Hayırları bol, zeytin ağacı çoktur. Kurtuba'dan geçen büyük nehrin üzerindedir.

Endülüs şehirlerinden biri Tuleytula şehridir. Eski ve görkemlidir. Gotların başkenti ve krallık merkezi idi. Müstahkemdir.

Şehirlerinden biri Sarakusta şehridir. Bu şehir Şalûn Vadisi üzerinde çok sayıda nehir, bahçe ve ağaçlar bulunan, hayranlık uyandıran büyük bir şehirdir.

Cellak şehri Irak'a benzer. es-Südeyr (es-Sedîr) ve el-Hûrenk (الخورنق)'i andırır.

Kuzey sınır bölgesi Şemâkise diyarına yakındır. Doğu sınırında Veşke bulunur. Onun karşısında Argûn, Berbeşter, Lâride, Messûn ve Kalhere beldeleri var. Bunlar Efrenc ve Tetîle diyarına komşudur. Denir ki Şalûn, Kal'atü Eyyûb ve Medînetü Sâlim beldeleri vardır. Bunların karşısında Keştâle vardır.

Endülüs şehirlerinden biri de Mâride'dir; burası Gotların başkentiydi. Celîkiye (جليقية) beldelerinin ötesi ise kuzeyde Bahrü'l-Muhîti'l-Cenûbî'ye kadar uzanır.

Şehirlerinden biri Belensiye şehridir. Denize yakındır. Günümüzde merkezi el-Meriye olup Levant Denizi kıyısındadır.

Aynı şekilde Mâleka şehri de hayrı bol olan yerlerdendir.

Tartûşe şehri Efrenc diyarına komşu olup Levant Denizi kıyısında yer alır.

Ebrâre şehri vardır; günümüzde merkezi Dâniye olup Minorka ve Mayorka adalarının karşısındadır.

Endülüs Adası 92 senesinin Ramazan ayında fethedildi. Onu el-Velîd b. Abdülmelik'in İfrîkiyye valisi Mûsâ b. Nusayr'ın komutanı Târik b. Ziyâd en-Nefzî fethetti.

Endülüs'teki Got kralının adı Ğittîşa idi. Yılın dört mevsiminde dolaştığı dört şehir var idi. Kışı Tuleytula şehrinde geçirirdi; burası krallığının merkeziydi. Oruç günlerinde balık bol olduğu için İşbîliyye'ye giderdi. Zira oruç sırasında kırmızı et yemekleri onlara haram kılınmıştı. İlkbaharı av hayvanları, tereyağı ve bal çok bulunduğu için Mâride şehrinde geçirirdi. Meyve, sebze ve içeceklerin olduğu el-'Ensere (العنصرة) günlerinde ise Kurtuba'da bulunurdu. İşbîliyye şehrine girdiğinde valisine ait olan bir cariye kendisine zikredildi; onu kendisine aldı. Bu durum halkına ağır geldi. Bunun üzerine vali adaya çıktı ve orada yerleşti. Sonra Mûsâ b. Nusayr'a gelip Endülüs'ün durumunu ve güzelliğini haber verdi, oraya sefer düzenlemesini istedi. Mûsâ ise doğrudan karar vermedi; el-Velîd'e gidip durumu bildirdi. el-Velîd buna karşı çıktı ve "Müslümanları denizde tehlikeye mi atıyorsun?" dedi. Bunun üzerine Mûsâ, "Ey Müminlerin Emîri, ben sadece komutanım Târik b. Ziyâd'ı Berberîlerle gönderirim; başarılılarsa bizim olur, başarısız olurlarsa bize bir zarar gelmez" dedi. Bunun üzerine el-Velîd sefere izin verdi. Târik denizi geçince kendisine nispet edilen dağa çıktı. Daha sonra savaş için Sûdânlı askerler geldi. Gotlar onların korkunç görüntülerini görünce dehşete kapıldılar. Sûdânlılar esir aldıkları Gotlar ve Hristiyanları kesiyor ve onları yiyormuş gibi davranıyorlardı; bu da düşmanların korku ve paniklerini artırıyordu. Tarık, hangi şehre girse halkı korkudan kaçıyor, şehirleri terk ediyordu. Sonunda Tuleytula'ya ulaştı. O sırada

Got Kralı öldürülmüş ve yerine Lezrîk (الذريق) geçmişti. Târık onu da öldürdü. Bunun üzerine Hristiyanlar, şehirleri ve düzlükleri terk ederek dağlara ve sarp yerlere sığındılar. Müslümanların hâkimiyeti Celîkiye ve Efrenc sınırlarına kadar ulaştı. Bu bölgelerdeki halk Müslümanlarla anlaşarak harac vermeyi kabul etti ancak zamanla fakirlik sebebiyle ödeme yapamaz hale geldiler. Harac vermeyi reddedince Müslüman orduları onlara karşı sefere çıktı, onları en uzak bölgelere sürdü ve oraları ele geçirdi.

2.53. er-Rûm ve'l-Efrenc

Çok geniş ve büyük bir bölgedir. Uzunlamasına Bâbü'l-Endülüs'ten başlayarak Levant Denizi kıyıları boyunca Konstantiniyye şehrine kadar uzanır. Enlemesine yedinci iklimde (yer alan) Sekâlibe diyarına kadar uzanmaktadır.

Onlar (er-Rum ve Efrenc), Sekâlibe ile savaşır ve onların mallarını talan ederler. Onlar birçok deniz adalarında yaşarlar. Ülkeleri soğuk, bol yağışlı, bol meyveli, dağlık ve engebelidir. Şehirleri arasında Büyük Rûmiye şehri de vardır. O, deniz kıyısındadır.

2.54. Rûmiye (Roma) Şehri

Altıncı iklimdedir. Uzaklığı ilk meridyenden 35 derece ve ilk paralelden 42 derecedir.

O, büyük bir şehirdir. Eskiden Rum krallığının başkentiydi. Onların memleketlerinde ondan daha güzeli ve daha büyüğü yoktur. Uzunluğu 28 mildir ve iki suru vardır. İkisi arasında denizden gelen büyük nehir vardır. [Onun üzerinde tüccarlar için] konaklar ve dükkânlar vardır. [Gemiler en uzak memleketlerden yükler getirip bu konakların kapılarına kadar ulaştırır] çünkü bu nehir sıfır (sarı kum?) ile döşenmiş olup bu durum onun hâkimiyeti altındaki bütün halk için umumidir. Bundan dolayı onda büyük miktarda sıfır toplanmıştır. Bununla şehrin karşısına denk gelen yerde nehrin kıyısı döşenmiştir. O zamandan itibaren Hristiyanlar sıfır ile tarih tutmaya başlamışlardır.

Şehrin ortasında büyük bir kilise vardır. Uzunluğu 2 fersahtır. İçerisinde Îsâ b. Meryem (a.s.)'ın havarilerinden Şem'un'un kabri vardır. Bayram günü geldiğinde Kral; sarayın kapısını açar, içeri girer, saçını tıraş eder, ardından dışarı çıkar ve krallığındaki her bir erkeğe bir tutam saç verir. Halk bunu bereket kabul eder. Kilisenin duvarları altınla süslenmiştir. İçinde altından yapılmış 1000 (adet) haç vardır. Ayrıca havarilerin sayısına da uygun olarak 12 (adet) haç daha mevcuttur. Kilisede 5000 papaz ve diyakoz bulunmaktadır. Ayrıca şarap içmek ve ayinlerde kullanılmak üzere mücevherlerle süslenmiş 1200 altın kadeh vardır. Kilisede uzunluğu 50 arşın olan ve ipek halılarla döşenmiş bir oda bulunur. Orada

diyakozlar ipek giysiler içinde otururlar. Kilisede gece ışık saçan ve başka lambaya gerek bırakmayan kırmızı yakuttan yapılan sütunlar bulunmaktadır. Ayrıca kilisede bakırdan yapılmış bir insan figürü vardır; bu figürün tepesinde yine bakırdan bir sığırcık kuşu bulunur. Zeytin mevsimi geldiğinde tüm sığırcıklar gagalarında birer zeytin taşıyarak o heykelin üzerine bırakır, böylece büyük miktarda zeytin toplanır ve bu zeytinlerden yalnızca kilise lambaları için yağ üretilir. Şehirde yaklaşık 5000 kilise bulunur ve çevresinde keşişlerin yaşadığı, gece sohbetleri yaptıkları kuleler vardır. Şehirde 10.000 hamam yer alır. Halk, cumartesi gününden pazar akşamına kadar kiliselerde ibadet eder ve bu sürede ticaretle veya zanaatla uğraşmazlar. Şehirde bilginler, matematikçiler, filozoflar, astrologlar ve tıp âlimleri için bir akademi bulunur. Ayrıca altın harflerle yazılmış 1000 adet İncil mushafıyla dolu büyük kütüphaneler ve ilmi kayıtların tutulduğu arşivler mevcuttur.

2.55. el-Kostantiniyye (İstanbul)

Altıncı iklimdedir. Uzaklığı ilk meridyenden 49 derece ve ilk paralelden 45 derecedir.

Burası benzeri olmayan büyük ve görkemli bir şehirdir. Üç kapısı ve cephesi vardır. İki cephesi denize, bir cephesi Rum ülkesine ve Rûmiyetü'l-Kübrâ (Büyük Roma)'ya bağlı karaya açılmaktadır. Birçok devasa surlarla çevrilidir. Bunlardan Rûmiye en eskisidir.

el-Kostantiniyye, Roma kralının oğlu Kostantin tarafından inşa edilmiştir. O, Îsâ'ya iman ederek Hristiyanlık dinine giren ve bunu izhar edenlerden ilkidir. Ancak Roma halkı bunu reddedince oradan ayrılarak kendi adını verdiği Konstantiniyye'yi kurdu ve orayı krallığının başkenti ve merkezi yapıncaya kadar Roma'dan oraya taşınmalar oldu.

Şehirde büyük kiliseler ve Müslüman mescitleri bulunmaktadır. Ellerindeki Müslüman esirlere iyi davranılır, onlara gerekli erzaklar verilirdi. Burası güçlü bir krallık olup, Slavlar ve Efrencler ile savaşmaktadır. Aynı şekilde Şam beldesinden gelen Müslümanlarla savaşıyordu.

Şehirde kadimden kalma ilginç eserler ve tılsımlar vardır. Roma ve âmilliklerinin halkı geçmişte İsa'nın havarilerine yaptıkları kötülükleri telafi etmek için sakallarını ve başlarının ortasını tıraş ederler (kazıtırlar). Oysa Allah İsa'yı göndermişti ancak onlar havarilerine bunları yapmışlardı. el-Kostantiniyye'nin karşısında ve körfezin arkasında ona mukabil olan bölgede 'Umûriye, el-Kehf ve er-Rakîm diyarları bulunmaktadır.

2.56. er-Rakîm ve'l-Kehf

Beşinci iklimde, 'Umûriye ile Ankara arasındadır. Yer altında bir mağaranın

bulunduğu büyük bir dağ vardır. Bu mağara sütunların olduğu bir yer olup kapısı taşlardandır. Mağaranın içinde canlı gibi görünen ölü bir kavim vardır. Gözleri açık olup büyük bir zifiri karanlığın içindedir. Yüzleri ancak kandil ışığında görülebilir. Üzerlerinde ele alındığında dağılan kıldan yapılmış giysiler vardır. Bedenleri kurumuş, derileri kemiklerine yapışmış, ancak saçları hâlâ durmaktadır. Mağaraya giren herkes çok büyük bir heybet ve ürperti hisseder. [Manzaralarının dehşetinden bir korku vardır. Üzerlerine, o mekânı korumakla görevli kimseler tayin edilmiştir. Onları bununla, bulundukları o beldenin hükümdarı görevlendirmiştir ki, kendilerine herhangi bir olay (zarar) isabet etmesin.]

(Anlatmak için) Büyük okyanusun adalarına doğru geçilmiştir. Bu adaların en büyüğü Serendîb Adası'dır. Hindistan'ın önemli şehirlerinden biri de ez-Zâbec şehridir.

2.57. Hindistan'daki ez-Zâbec Şehri

Büyük şehirdir, etrafı surla çevrilidir ve dört kapısı vardır. Onların Kralı, Melcemân adı verilen şehri inşa etmiştir. O, ez-Zâbec şehri olup 20 günlük yürüme mesafesi (kadardır). Onlar ez-Zenc halkıyla savaş halindedir.

Burası altın diyarı olarak bilinir. Burada altın ve kurşun madenlerinin bulunduğu dağlar vardır. Farklı bölgelere kurşun sevkiyatı yapılır. Onlar üzerinde kralın resmi bulunan dinarları kullanıyorlar. Görünüşleri Türklere benzemekle birlikte uzun boylu ve esmer tenlidirler. Onlar karanfil, ceviz, çeşitli sandal ağaçları ve hoş kokulu yağlara sahiptirler. Hindistan topraklarında filler vardır. Halk, bu filleri yakalamak için çukurlar kazar ve üzerlerini otlarla örter. Onları (filleri) yakalarlar, dişlerini alıp, bu dişleri Çin'e gönderiyorlar. Çinliler de bu fildişlerinden kadınları için takılar yaparlar. Hindistan halkı arasında bilgelerin yanı sıra, falcılar ve kehanetle uğraşan kişiler de bulunmaktadır.

2.58. el-Hazar ve eş-Şâş

Sind sınırlarında yer alan geniş ve büyük bölgedir. En büyük kralları Yahudi dinindedir. Onlar Türklerle savaşıyorlar. Sind halkı da onlarla savaşıyor. Krallarının büyük orduları vardır. Bu ülkede tarım alanları, bahçeler ve çeşitli meyveler bulunur. Birçok şehri vardır. Bunlardan biri Bulkâr'dır. O (Bulkâr), Hazar kralının egemenliği altındadır ve buradan 12.000 asker çıkar. Halkının görünüşü ve vücut yapıları Türklere benzer. Orada kadınlar ergenlik çağına ulaştığı zaman istediği erkeği seçme hakkına sahip olurlar ve ebeveynlerinin otoritesinden çıkarlar. Bu bölge düz ve geniş bir ovada yer alır. Ağaçlarının çoğu Halanc'tır ve Horasan'a ihraç edilir. Bu onların servetlerinin çoğudur. Onların tarım

arazileri vardır. Çoğu putperestliği benimsemiştir. Şehirlerinden biri de Altân Yenû (الطانينو)'dur. Burası Hazar Gölünden Horasan Gölüne kadar uzanan büyük bir nehrin kıyısında bulunan büyük ve görkemli bir şehirdir. Müslüman kabirleri gibi kabristanları vardır ancak halkın çoğu ölülerini yakar ve bunu günahlarının kefareti olarak görür.

2.59. Türk Beldeleri

O, kuzeyde Levant Denizine ve doğuda Toğuzguz (Dokuz-Oğuz) ülkesine bitişen geniş ve büyük bir ülkedir. Halkı cesur ve savaşçıdır. Fiziksel olarak güçlü ve gösterişli insanlardır. Keçe yapımı konusunda en usta kişilerdir çünkü kıyafetleri genelde keçedendir. Hayvancılıkla uğraşırlar, bolca sütleri vardır ve avcılık oldukça yaygındır. Onları yurdu çok soğuk olup sıkça kar ve buz görülür. Kışın aşırı soğuklarda yeraltına kazılmış tünellere girerler. Putperesttirler (Allah onları kahretsin) ve ölülerini yakarlar. Günde iki defa ibadet ederler ve yalnızca bir gün oruç tutarlar. Bölgedeki nehir, Taberistân Denizi'ne akar. Bu nehirde, ayaklara yapışan balıklar yaşar; bu nehir yazın kurur. Halk yalnız bataklıklardaki durgun suları içerler. Bu bölgede büyük bir dağ bulunur. İki el, iki ayak ve diz izlerinin bulunduğu bir ağaç vardır. Dağ secde eden bir adamı andırıyor. Bu halktan her kim oraya çıkarsa, ona (ağaca) secde eder. Bu bölgede yaban atları bulunur vahşi hâlde bozkırlarda dolaşırlar.

SONUÇ

Âkâmü'l-mercân IV/X. yüzyıl İslâm coğrafya literatürünün nispeten az bilinen fakat içerdiği özgün veriler itibarıyla dikkat çekici örneklerinden biridir. Nüshaları üzerine yapılan değerlendirmeler kitabın tekil ve kapalı bir metin olmaktan ziyade farklı başlıklar altında dolaşıma girmiş metin ailesine ait olduğunu ortaya koymaktadır. Bilhassa Zikrû'l-ekâlîm ile olan açık metin örtüşmesi bu iki eserin aynı telif sürecinin farklı versiyonları olduğunu güçlü biçimde göstermektedir.

Eserin telif tarihi ve yazıldığı coğrafya konusunda belirsizlik metin içi veriler üzerinden yapılan karşılaştırmalı analizler ile önemli ölçüde daraltılmıştır. Bu bağlamda şehir referansları ve tarihi olaylara yapılan dolaylı atıflar sayesinde eserin IV/X. yüzyılın ortalarında muhtemelen Endülüs sahasında kaleme alındığı yönündeki görüşler kuvvet kazanmıştır. Müellifin özellikle Endülüs ve Kuzey Afrika'ya dair verdiği görece ayrıntılı bilgiler ile doğu vilayetlerine ilişkin daha yüzeysel anlatımı da bu coğrafi aidiyeti destekler niteliktedir.

İçerik yönüyle Âkâmü'l-mercân klasik anlamda sistematik bir coğrafya kitabı olmaktan ziyade, seçilmiş şehirlerin kısa tasvirlerine dayanan bir derleme niteliği taşımaktadır. Müellifin alfabetik veya tamamen matematiksel bir tasnif yerine iklim temelli fakat esnek bir düzen tercih ettiği görülmektedir. Kitapta yer alan bilgilerin birçoğunun önceki coğrafyacıardan derlendiği anlaşılmakla birlikte metnin salt bir iktibas ürünü olmadığı da açıktır. Özellikle Endülüs, Kuzey Afrika ve kısmen Türk yurtlarına dair verilen bazı bilgiler, müellifin kendi çağının gözlemlerini ya da dolaşımda olan güncel verileri yansıttığını göstermektedir. Bu durum, Âkâmü'l-mercân'ı hem bir derleme hem de kısmen özgün katkılar içeren hibrit bir metin haline getirmektedir.

Bu tezin Âkâmü'l-mercân'ın metin geleneğini, tarihsel bağlamını ve içerik özelliklerini bütüncül yaklaşım ile ele alarak literatüre katkı sunduğu düşünülmektedir. Elde edilen bulgular İslâm coğrafyacılığının yalnız büyük ve sistematik eserler üzerinden değil, bu tür daha kısa ve derleyici metinler üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağarı, M. (2002). *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar -Doğuştan, Gelişimi ve Temsilcileri-*. Kitabevi Yayınları.
- Ağarı, M. (2006). İslâm Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47(2), 195-214.
- Ağarı, M. (2007). Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya'kubî ve İstahrî. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 34, 169-191.
- Aliağaoğlu, A. (2024). Araplarda Coğrafya: Coğrafi Düşüncenin Gelişme Nedenleri ve Bazı Coğrafyacılar. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 489-508.
- Baykara, T. (2012). TOĞAN, Ahmet Zeki Velidi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 41, s. 209-210). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bertelli, S. (2014). *Luca Beltrami: Bibliografia 1881-1934*. Silvana Editoriale.
- Bozkurt, N. (2003). Mansûr. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 28, s. 5-6). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bölükbaşı, M. (2018). İslâm Dünyasında Coğrafya İlminin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi. *Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 1-26.
- Brockelmann, C. (1937). *Geschichte der arabischen Litteratur (Erster Supplementband)*. E. J. Brill.
- Castelló, F. (1989). *EL "DİKR AL-AQĀLĪM" de Ishāq ibn al-Ḥasan al-Zayyāt (Tratado de Geografia Universal)*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Codazzi, A. (1929). Il compendio geografico arabo di Ishāq ibn al-Ḥusayn. *Rendiconti della Reale Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di Scienze morali, storiche e filologiche*, 6(5), 373-463.
- De Santi, V., & Rossi, L. (2024). Angela Codazzi geografa (1890-1972). *Ambiente Società Territorio. Geografia nelle Scuole*, 69(4), 25-29.
- Faraj, A. (2023). Una lettera inedita di Eugenio Griffini nel Fondo Angela Codazzi presso la Biblioteca Sormani di Milano. *Kervan – International Journal of Afro-Asiatic Studies*, 27(2), 35-48.
- Frye, R. N. (1949). A new Arabic geographical manuscript. *Journal of Near Eastern Studies*, 8(2), 90-98.
- Griffini, E. (1915). Die jüngste ambrosianische Sammlung arabischer Handschriften. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 69, 63-88.

- Küçüksipahioğlu, B. (2003). Medînetüzzehrâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 28, s. 320-322). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Lodolini, E. (1956). Paolo Revelli Beaumont (1871–1956). *Revista de Historia de América*, 42, 459–474.
- Minorsky, V. (1937). The Khazars and the Turks in the Ākām al-Marjān. *Bulletin of the School of Oriental Studies*, 9(1), 141–150.
- Münîr, A. A. (2019). Mukaddime. *Zikrî 'l-ekâlîm*. Merkezi Cum'atü'l-Mâcid li's-Sekâfe ve't-Turâs.
- Rinaldi, G. (1954). Giustino Boson. *Rivista degli studi orientali*, 29(3-4), 285–287.
- Sa'd, F. (1988). Mukaddimetü't-tahkîk. *Kitâbu Ākâmü'l-mercân fî zikri 'l-medâ'ini 'l-meşhûre fî külli mekân* (İshâk b. el-Hüseyn). 'Âlemü'l-Kütüb.
- Seippel, A. (1928). *Rerum Normannicarum Fontes Arabici*, A. W. Brøgger.
- Şakiroğlu, M. H. (1996). GRIFFINI, Eugenio. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 14, s. 162). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şeşen, R. (2017). *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Bilge Kültür Sanat.
- Traini, R. (2011). *Catalogue of the Arabic manuscripts in the Biblioteca Ambrosiana, Nuovo Fondo, Series FH (Nos. 1296–1779)*, Cilt 4, Silvana Editoriale.
- Togan, A. Z. V. (1939). *Ibn Faḍlān's Reisebericht*. F. A. Brockhaus.
- Usta, A. (2020). Hocam Prof. Dr. Ramazan Şeşen. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 12, 1-10.
- Üren, U. (2022). Ākāmü'l-Mercân'a Göre Hazar Ülkesi ve Türk Yurtları. *Karadeniz Araştırmaları*, 19(73), 73-92.
- Woodhead, C. (2020). MINORSKY, Vladimir Fedorovich. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 30, s. 116-117). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yarshater, E. (2014). Professor Richard Nelson Frye (10 January 1920–27 March 2014): A distinguished scholar of Iranian studies. *Iranian Studies*, 47(4), 649-652.

ÖZ GEÇMİŞ**HÜSEYİN ÖZDEMİR****Öğrenim Bilgisi**

Yüksek Lisans	Amasya Üniversitesi
Başlangıç bitiş tarihi	Tarih Ana Bilim Dalı
	19.01.2023/11.05.2026
	(Dr. Öğr. Üyesi Aykut ÖZBAYRAKTAR)
Lisans	Fırat Üniversitesi
Başlangıç bitiş tarihi	Tarih Ana Bilim Dalı